

תהליך ההתמסדות הפוליטית של שחקנים תת־מדינתיים: התנהלות חמאס בין ריבונות להמשך האלימות

קובי מיכאל ועומר דוסטרי

תנועת חמאס הוקמה כארגון חברתי־דתי, ועם השנים הפכה מארגון טרור ושחקן לא מדינתי אלים, לשחקן חצי־מדינתי השולט על שטח ואוכלוסייה ברצועת עזה ובעל אחריות פוליטית ומדינית הדומה לזו של שחקן מדינתי. התפתחות זו חייבה את התנועה לתמרן בין מימוש זהותה כתנועת התנגדות אידיאולוגית ובין מימוש אחריותה כגוף שלטון. המתח בין שתי המגמות משקף את המורכבות הכרוכה בתהליך ההתמסדות הפוליטית של שחקן לא מדינתי אלים. התהליך שחמאס עוברת במהלך התפתחותה ההיברידיית עולה בקנה אחד עם הגישה בספרות המחקר שלפיה תהליכים אלו מאופיינים בתנודתיות השימוש באלימות במהלך תהליך ההתמסדות, להבדיל מן הטענה הרווחת והמוכרת יותר בספרות, ולפיה בתהליך ההתמסדות פוחתת רמת השימוש באלימות, ואף מופסקת. במאמר זה נבקש לבחון מהם הגורמים השונים המשפיעים על הדואליות בהתנהלות תנועת חמאס, וכיצד הם משפיעים על תהליך התמסדותה הפוליטית.

מילות מפתח: התמסדות פוליטית, חמאס, ארגוני טרור, רצועת עזה, שחקן תת־מדינתי, ישראל

ד"ר קובי מיכאל - חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS);
kobim@inss.org.il

עומר דוסטרי - עמית מחקר במכון ירושלים למחקרים אסטרטגיים;
omerdos@gmail.com

חבוא¹

תהליך התמסדותם של שחקנים לא מדינתיים והפיכתם לגוף שלטון ריבוני בא לידי ביטוי בפיתוח יכולות משילות בשטח ובאוכלוסייה באמצעות אימוץ פרקטיקות מדינתיות והפגנת פרגמטיות מדינית והתנהגות אחראית ומרוסנת יותר בשימושה בטרור ככלי פוליטי. התהליכים שעוברת תנועת חמאס מאז שהשתלטה על רצועת עזה ביוני 2007, הבאים לידי ביטוי במתח המובנה שבין תפקודה כגוף שלטון פוליטי ובין שימור האתוס המכונן שלה כתנועת התנגדות המקדשת את המאבק האלים בישראל, מהווים מקרה בוחן מעניין ומאתגר שעשוי להוסיף נדבך לספרות המחקר בנושא.

השאלה המרכזית שנבקש לענות עליה במאמר זה, באמצעות ההתבוננות במקרה הבוחן של תנועת חמאס, היא כיצד משפיע תהליך ההתמסדות הפוליטית (כשחקן מדינתי) של שחקנים לא מדינתיים על המשך שימושם באלימות, ואם המשך שימושם באלימות מאט או עוצר את תהליך התמסדותם. כדי לענות על שאלה זו ננתח את התנהלות תנועת פת"ח ואש"ף מתוך השוואה להתנהלות תנועת חמאס, באמצעות מודל תיאורטי המבוסס על מטריצה של שתי קבוצות משתנים: מרסני אלימות ומאיצי אלימות, המסווגים לשתי קטגוריות - פנימיים לארגון וחיצוניים לו.

שחקנים לא מדינתיים ותת־מדינתיים בספרות המחקר שחקנים לא מדינתיים

בספרות המחקר מוכרות כמה הגדרות למונח "שחקן לא מדינתי", המשקפות גישות שונות של חוקרים במדעי המדינה והיחסים הבין־לאומיים. באופן כללי שחקן לא מדינתי מוגדר כ"גישות לא ריבונית המפעילה עוצמות פוליטיות, כלכליות וחברתיות משמעותיות, והמשפיעה ברמה הלאומית והבין־לאומית"². ההגדרה המוסכמת יותר כוללת התייחסות בעיקר לארגוני טרור, ארגוני פשיעה בין־לאומיים, תאגידים בין־לאומיים, ארגונים לא ממשלתיים ואילי הון.³

1 המחקר מתבסס על מחקר שבוצע במכון למחקרי ביטחון לאומי ועיקריו הוצגו במסמך מדיניות מקוצר.

2 ראו: Teresa La Porte, "The Legitimacy and Effectiveness of Non-State Actors and the Public Diplomacy Concept" (University of Navarra, 2012), p. 4.

שחקן לא מדינתי הוא שחקן שיש לו השפעה על אוכלוסייה מקומית, הפועל לעיתים קרובות במערכת שלטון השונה מזו המוכרת במסגרות מדינתיות. מערכת זו אינה מבוססת על אופן הנוצר על ידי מערכת חוקית או חוזה רשמי בין מנהיג לאזרחים, אלא על ידי מערכת לא רשמית של מנהיגים מסורתיים וכללים מוסריים. שחקנים לא מדינתיים מאופיינים כשחקנים רציונליים המקבלים החלטות אסטרטגיות כדי לממש את האינטרסים שלהם. הם מפעילים מנגנוני ביטחון ומודיעין לצד מנגנונים ומוסדות המספקים שירותים אזרחיים, כלכליים ומשפטיים, חלקם מבוססים על דת או על מנהגים - למשל מערכת משפט המבוססת על השריעה או על מועצה שבטית - כדי לפתור סכסוכים. שחקנים לא מדינתיים מספקים שירותים וסחורות ציבוריים כדי לזכות בהבעת לגיטימציה לסמכותם.⁴

הגדרה אחרת בספרות המחקר למונח "שחקן לא מדינתי" מתייחסת אליו כאל ארגון בעל מבנה פיקודי בסיסי או היררכיה ארגונית המשתמש באלימות למטרות פוליטיות, ופועל באופן עצמאי (ללא שליטת המדינה) ברמת שליטה מסוימת על מרחב גיאוגרפי,⁵ שאיננה שקולה בהכרח לריבונות - לדוגמה: ארגון חזבאללה שולט בדרום לבנון, אך אין הוא הריבון שם אלא ממשלת לבנון. יש הרואים בשחקנים הלא מדינתיים ארגונים הפועלים בעיקר בתוך גבולות המדינה ומעורבים בניסיונות אלימים לאתגר או לשנות את מבנה העוצמה הפוליטית והעוצמה הכלכלית של השלטון הקיים ולנקום על עוולות עבר, וכן להגן או לשלוט על משאבים, שטח או מוסדות, לרווחת קבוצה אתנית או חברתית מסוימת.⁶

במאמר זה אנו מגדירים את החמאס כשחקן תת־מדינתי - ארגון טרור בעל מבנה פונקציונלי מוגדר והיררכיה ארגונית, השולט כריבון בטריטוריה מוגדרת ובאוכלוסייה, משתמש באלימות לקידום האידיאולוגיה שלו ומטרותיו הפוליטיות, ומתנהל באופן עצמאי ללא תלות ברשות הפלסטינית (שנחשבת ישות מדינית), מאתגר אותה ומתחרה בה.

4 ראו: Annette I. Idler and James J. F. Forest, "Behavioral Patterns among (Violent) Non-State Actors: A Study of Complementary Governance Stability", *International Journal of Security and Development* 4, 1 (2015), p. 2.

5 ראו: Claude Bruderlein, *The Role of Non-state Actors in Building Human Security: The Case of Armed Groups in Intra-state Wars* (Geneva: Center for Humanitarian Dialogue, 2010), pp. 8-9.

6 ראו: Veronique Dudouet, "Understanding Armed Groups and Their Transformations from War to Politics: A Collection of Insider Perspectives", Paper Presented at the Sixth Pan-European Conference on International Relations (Turin, Italy: September 13, 2007), p. 4.

שחקנים לא מדינתיים אלימים

לשחקנים לא מדינתיים אלימים (non-state armed actors), הנכונים לקדם את יעדיהם באמצעים אלימים, יש מבנה פיקודי, ולוחמיהם ונשקם מצויים מחוץ לשליטה האפקטיבית של המדינה. בין השחקנים האלה נכללים מורדים, לוחמי גרילה, מיליציות, שבטים, כוחות אתניים, טרוריסטים מקומיים או בין-לאומיים, ארגוני פשיעה, שכירי חרב, מסגרות ביטחון פרטיות וכדומה.⁷

יש המוסיפים להגדרת השחקן הלא מדינתי האלים גם מטרה פוליטית: "קבוצה מאורגנת בעלת מבנה ניהולי בסיסי, הפועלת מחוץ לשליטת המדינה ומשתמשת בכוח כדי להשיג מטרות פוליטיות או פוליטיות לכאורה".⁸ בהגדרה זו משולבים גם מאפיינים אחרים, כגון הקשר של השחקנים הלא מדינתיים לטריטוריה - אף שלא תמיד יש קשר כזה - הפצת זהויות, אספקת משאבים והצורך במערכת יחסים (ברמות שונות) עם החברה הרחבה שבה הם מעוניינים לפעול. להגדרות מקובלות אלו יש להוסיף גם את המאפיין האידיאולוגי: "ככל שהארגון אידיאולוגי יותר, מבחינה לאומית או דתית, כך יכולת ההתנגדות והעמידה שלו מול כפיית היריב חזקה יותר".⁹

בניגוד לרוב השחקנים המדינתיים, השחקן הלא מדינתי החמוש אינו מהסס להפר אמנות וחוקים בין-לאומיים כדי להשיג את מטרותיו. ללא מחויבות קבועה ל"כללי משחק" קונצנזואליים, ללא אחריות, וכארגון שפעילותו מבוססת על היררכיה לא ליניארית, השחקן הלא מדינתי האלים מצליח להפוך את עוצמתו הצבאית של השחקן המדינתי לחולשה, בשל המגבלות שמטילים על עצמם רוב הצבאות המדינתיים. מציאות זו מעצימה את הפרדוקס האסטרטגי - "עוצמת החולשה מול חולשת העוצמה".¹⁰

7 יואל גוז'נסקי וקובי מיכאל, *המרחב הערבי בנתיב הכישלון המדינתי* (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016), עמ' 29.

8 ראו: DCAF and Geneva Call, "Armed Non-State Actors: Current Trends and Future Challenges" (DCAF Horizon Working Paper no. 5, 2015), pp. 7-8.

9 ראו: Tomas Troy, "Beyond Pain: Coercing Violent Non-State Actors", in Sarah Canna (ed.), *Topical Strategic Multi-Layer Assessment and Air Force Research Laboratory* (Multi-Disciplinary White Paper in Support of Counter-Terrorism and Counter-WMD, 2011), p. 127.

10 ראו: Kobi Michael, "Limitations of Strategic Maneuver: The Israeli Case", *Infinity Journal* 10, 4 (2011), p. 14.

השחקן הלא מדינתי מפגין גם מיומנות רבה מאוד בגיבוש התודעה הציבורית. שימוש המושכל ברשתות החברתיות ובאמצעי תקשורת ההמונים לצורך יצירת בהלה ואימה באוכלוסיות אזרחיות ובכוחות המזוינים המדינתיים, מאפשר לו לבצע מניפולציות תודעתיות המקדמות את מטרותיו והישגיו בשדה המערכה.¹¹

סוגי שחקנים לא מדינתיים אלימים

פיטר ניומן טוען שאת ארגוני הטרור ניתן לחלק לשתי קבוצות: הקבוצה הראשונה היא הקבוצה האידיאולוגית, השואפת להשיג מטרה אבסולוטית רחבה ובדרך כלל מאופיינת גם בממד דתי, כגון ארגון אל־קאעדה או כת אום־שינריקיו; הקבוצה השנייה היא הקבוצה האינסטרומנטלית, הממוקדת במטרות פוליטיות מובחנות ובעלות אופי מקומי יותר, שאינן בהכרח לאומיות, וניתן לכלול בה את המחתרת האירית ואת המחתרת הבסקית. הבחנה זו מרמזת שלטרוריסטים האינסטרומנטליים יש יכולת גבוהה יותר להשתתף בהסכמים או במשא ומתן לפתרון סכסוכים, בהשוואה לאלו המוגדרים טרוריסטים לאומניים.¹²

לטענת ניומן, ארגוני טרור אינסטרומנטליים מסוגלים לעבור תהליך התמסדות פוליטית, המעלה את הסיכוי שיעזבו את דרך האלימות והטרור, לעומת ארגוני טרור אידיאולוגיים. עם זאת, ניומן מסייג את הבחנתו מתוך מודעותו לסובייקטיביות שבחלוקתו את ארגוני הטרור לשתי קבוצות, לדוגמה: החמאס והחיזבאללה מוגדרות כתנועות אידיאולוגיות, אך בד בבד הן גם רציונליות ואינסטרומנטליות בשל היטמעותן בזירה הפוליטית־בירוקרטית המקומית, ולכן הן נבדלות למשל מארגון אל־קאעדה המבוזר והמפוזר.¹³

דין פרוייט מסווג ארגוני טרור לפי רמת האידיאולוגיה שלהם ולפי רמת הייצוג של החברה שבה הם פועלים. בהתייחסותו לארגוני הטרור האתנו־לאומיים - ארגונים שמטרתם לצבור כוח, אוטונומיה או עצמאות לקבוצה האתנית שלהם - הוא טוען שבדרך כלל הם זוכים לתמיכתה של קבוצתם האתנית ושהם פרגמטיים יותר מבחינה טקטית מאשר ארגוני טרור שהאג'נדה שלהם היא א־לאומית, כגון אל־קאעדה או המדינה האסלאמית, המאופיינים כארגוני

11 גבי סיבוני, "מלחמת התודעה הראשונה", בתוך ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים), *הערכה אסטרטגית לישראל 2016-2017* (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016), עמ' 193-199.

12 ראו: Peter R. Neumann, "Negotiation with Terrorists", *Foreign affairs* 86, 1 (2007), pp. 128-138.

13 שם, עמ' 137.

טרור נוקשים שפועלים מתוך אידיאולוגיה ומובילים דפוסי פעולה נוקשים. לדוגמה, המחותרת האירית בצפון אירלנד והקונגרס הלאומי האפריקאי בדרום אפריקה החלו לפעול מתוך מניע אידיאולוגי-סוציאליסטי מסוים, אך הוא התפוגג כבר בתחילת המשא ומתן הפורמלי שניהלו עם הממשלות במדינותיהם. מאפיינים דומים ניתן למצוא גם אצל ארגוני טרור אחרים, כגון הארגון לשחרור פלסטין או ארגון הנמרים הטמיליים בסרי לנקה.¹⁴

לעומתם, יש ארגוני טרור אלאומיים שהבסיס האידיאולוגי שלהם יציב ומשמעותי יותר, כגון אל-קאעדה באמונתו האסלאמית. לארגוני טרור אחרים יש אידיאולוגיה פוליטית ודתית והם רואים את עצמם כמייצגים קהלים רחבים, אך למעשה הם זוכים לתמיכה מועטה בלבד מחוץ לשורות הארגונים שלהם, למשל ארגון באדר-מיינהוף בגרמניה, הבריגדות האדומות באיטליה ואום-שינירקייו ביפן. לפי פרוייט, ארגוני טרור המאמצים פרגמטיזם טקטי נוטים לייצג באופן רחב וכולל יותר את החברה שבה הם פועלים, לעומת ארגוני טרור שמונהגים מכוחה של אידיאולוגיה כלשהי.¹⁵

השחקן התת-מדינתי כתופעה היברידית

ניתן להבחין בין שני סוגי שחקנים לא מדינתיים: השחקן התת-מדינתי, כגון חמאס, חזבאללה והמדינה האסלאמית; והשחקן הלא מדינתי, שאין לו זיקה גיאוגרפית מובהקת ושאחריותו כלפי האזרחים בשטחים שבשליטתו מוגבלת ואף לא קיימת, כגון ג'בהת אל-נוצרה ואל-קאעדה, שהתפתחו בשלב מאוחר יותר (בעיקר במהלך מלחמת האזרחים בסוריה) ונעשו שחקנים השולטים על שטח ואוכלוסייה באזורים מסוימים, ונתפשים כחסרי עכבות וכמי שנשענים פחות (בהשוואה לארגונים התת-מדינתיים) על תמיכת האוכלוסייה שבסביבתה הם פועלים.¹⁶

השחקן התת-מדינתי "מאתגר את החלוקה הבינארית בין מדינה ולא מדינה, מהווה תופעת ביניים המטשטשת את הגבול בין שחקנים מדינתיים ובין שחקנים לא מדינתיים, וממחיש

14 ראו: Dean Pruitt, "Negotiation with Terrorists", *International Negotiation* 11, 2 (2006), pp. 371-394.

15 שם.

16 יאיר נווה, "הרתעה נגד שחקנים לא-מדינתיים: מחשבות בעקבות 'צוק איתן'", מבט על, גיליון 663 (11 בפברואר 2015).

פרקטיקות ארגוניות לא ליניאריות כתוצאה מריבוי זהויותיו¹⁷. בכך הוא מכיר, בתנאים מסוימים, בסדר הקיים, ומאמץ דפוסי פעולה ומאפיינים התנהגותיים המזוהים בדרך כלל עם השחקן המדינתי.¹⁸

מאורעות "האביב הערבי" הובילו להתחזקות השחקנים הלא מדינתיים והתת־מדינתיים בעקבות ההיחלשות וההתפרקות של המסגרת המדינתית הלאומית המוכרת, ובעקבות מאורעות אלו התפתחו שתי מגמות מרכזיות: ערעור המחיצות המדינתיות והגבולות הטריטוריאליים הפורמליים, והגברת הדומיננטיות של שחקנים לא מדינתיים כמעצבי תהליכים. אלא שעוד לפני "האביב הערבי" היו לשחקנים לא מדינתיים אלימים תפקיד משמעותי ודומיננטי יותר באזור: תנועת חמאס שולטת בפועל בעשור האחרון ברצועת עזה ומתפקדת כריבון בתוך שבין הטרור ובין המשילות השלטונית ברצועת עזה; ארגון חזבאללה מאתגר את הריבונות הלבנונית בשלושת העשורים האחרונים ומוביל את הלחימה לצד משטר אסד במלחמת האזרחים בסוריה; וארגונים ג'יהאדיסטיים חדשים – חלקם שלוחות של אל־קאעדה ואחרים עצמאיים – נוספו לנוף האלים באזור.¹⁹

אף שרוב השחקנים הלא מדינתיים האלימים, שמקורם במדינה מסוימת, גם פועלים בטריטוריה שלהם, לאותם שחקנים יכולים להיות מאפיינים אוניברסליים או א־לאומיים, והם עשויים להיות מיוצגים במדינות שונות, כגון תנועת חמאס (כחלק מתנועת האחים המוסלמים) או אל־קאעדה.²⁰

השימוש באלימות מצד שחקנים לא מדינתיים ותת־מדינתיים בתהליך ההתמסדות הפוליטית

תהליך התמסדות פוליטית של ארגון טרור מוגדר כסיום השימוש באלימות למימוש מטרה פוליטית ואימוץ פרקטיקות מדינתיות למימושה ולניהול השליטה בטריטוריה ובאוכלוסייה. בספרות המחקר מוכרים שני משתנים כלליים המשפיעים על המאמץ לחדול מאלימות ולעבור

17 כרמית ולנסי, "שחקנים לא מדינתיים: מוגבלות תיאורטית נוכח המציאות המשתנה במזרח התיכון", צבא ואסטרטגיה 7, 1 (2015), עמ' 62.

18 שם, עמ' 68.

19 שם, עמ' 56.

20 ראו: Willian Moraes Roberto and Ana Carolina Melos, "The Situation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East", *UFRGS Model United Nations* 2 (2014), pp. 248-249.

למתכונת פעולה של ארגון פוליטי: משתנה פנימי, המתייחס לפעולות שנוקט הארגון עצמו, ומשתנה חיצוני, המייצג את השפעתם של ישויות וגורמים מחוץ לארגון עצמו.²¹ אלימות אינה דפוס פעולה הסותר בהכרח תהליך התמסדות פוליטית, ואין לשלול את עצם התרחשות ההתמסדות הפוליטית של ארגוני טרור רק מכיוון שהם ממשיכים לנהוג באלימות במהלכה. הרצון להשתתף בזירה הפוליטית, שעשוי להוביל להתפרקות מנשק ולהתבססות (consolidation) פוליטית, יכול לבוא לידי ביטוי גם בשימוש באלימות, לעיתים רק לאחר זמן מה מתחילת תהליך ההתמסדות. זיהוי ההתמסדות הפוליטית ואפיונה מחייבים לנתח כל שחקן לפי מאפייניו הייחודיים.²²

השחקן הלא מדינתי האלים, הנדרש לתהליכי התמסדות פוליטית לצורך שיפור שליטתו בשטחיו ובאוכלוסייה שלו, פועל לפתח יכולות אספקת שירותים מוסדיים ומדינתיים, למשל שירותי ביטחון, משפט, בריאות, הקצאת קרקעות ורישומן, ושאר שירותי רווחה.²³ התחזקות הניכרת של שחקנים לא מדינתיים, ובייחוד תת-מדינתיים, מובילה לחשיבה מחדש ולעדכון הפרדיגמות המסורתיות בתחום היחסים הבין-לאומיים שרווחו בעשורים האחרונים - חשיבה המדגישה את מקומם ואת חשיבותם של שחקנים לא מדינתיים במערכת הבין-לאומית, לצד שחקנים מדינתיים וארגונים בין-לאומיים שבפרדיגמה הקודמת נתפסו כרכיבים המשמעותיים והבלעדיים במערכת הבין-לאומית.²⁴

תנועת פת"ח: התמסדות פוליטית לצד המשך השימוש בטרור

עוד לפני הקמת הרשות הפלסטינית בשנת 1994 עברה תנועת פת"ח - הגוף הגדול והמשמעותי ביותר בארגון אש"ף, שחתם על הסכם אוסלו עם ממשלת ישראל - תהליך מדורג של התמסדות פוליטית, ומארגון טרור הפכה לרשות שלטון המנהלת חיי תושבים,

21 ראו: Devyani M. Mehta, "The Transformation and Demise of Terrorist Organizations: Causes and Categories" (MA dissertation, University of Central Florida, 2016).

22 ראו: Christian Eklind and Christopher Angenfelt, "From Bullets to Ballots: A Comparative Case Study of the Political Transition of ANC and Hamas" (Statsvetenskapliga Institutionen, 2015), pp. 7-10.

23 ראו: Roberto and Melos, "The Situation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East".

24 ולנסי, "שחקנים לא מדינתיים", עמ' 69.

כלכלה וביטחון פנים. ככל שתנועת פת"ח ביססה את מעמדה המוביל בהנהגה הלאומית, כך היא נזקקה לגבש מאפיינים מדינתיים וממסדיים ולפתח כושר תמרון מדיני. תהליכים אלו הובילו אותה לבחון באופן מעמיק יותר את הצורך לבסס מעמד טריטוריאלי ומדינתי, גם במחיר פשרות לאומיות.²⁵

מאמצע שנות השבעים של המאה העשרים הוכיחה הנהגת פת"ח שביכולתה לקיים מדיניות צבאית שמתחשבת בצרכים ובאילוצים מדיניים משתנים, והיא הובילה את רוב הארגונים האחרים. דוגמאות בולטות לכך הן החלטת פת"ח לחדול מביצוע פעולות טרור בחוץ לארץ, וההסכמה הבלתי רשמית בין ישראל לפת"ח בקיץ 1981 על הפסקת אש בדרום לבנון, שהפסיקה כמעט לחלוטין את ההתקפות הפלסטיניות על ישראל מגבול לבנון, עד סמוך לפרוץ מלחמת לבנון.²⁶ בהנהגת יאסר ערפאת החלה תנועת פת"ח תהליך מדיני לאחר מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973; הפגינה גמישות מדינית בנכונותה לכאורה להסתפק במדינה פלסטינית בחלק מארץ ישראל-פלשתינה; והכריזה רשמית ב־1988 על עצמאות המדינה הפלסטינית כמימוש החלטת החלוקה של האו"ם מ־1947. בסופו של דבר הגיעה התנועה להסדר עם ישראל על כינון ממשל פלסטיני אוטונומי בשטחי יהודה, שומרון ועזה. הסכמה זו הושגה חרף התנגדות ארגוני השמאל הקיצוני ותנועת ההתנגדות האסלאמית.²⁷

עם זאת, למרות תהליך התמסדותה הפוליטית של תנועת פת"ח, ולמרות החתימה על הסכם מדיני עם ישראל לקבלת אוטונומיה בשטחי יהודה, שומרון ועזה, לא זנחה התנועה את אסטרטגיית "המאבק המזוין" באופן מובהק ומלא: חברי התנועה, ובעיקר פעילים מארגון התנט'ים, היו מעורבים בפגיעים נגד אזרחים יהודים. הנהגת התנועה, שמונתה גם להנהגת הרשות הפלסטינית כולה, ניסתה לבדל את עצמה מן התנט'ים כלפי חוץ, הסתירה את תמיכתה בארגון ודחתה את פיתוחו לתזמון המתאים מבחינתה.

האינתיפאדה השנייה היא דוגמה בולטת לכך. היא החלה בשנת 2000 ונמשכה כחמש שנים, ולפי דעות אחרות - כשבע שנים, עד החתימה על "הסכם המבוקשים" ביהודה ושומרון

25 מיכאל מילשטיין, *בין מהפכה ומדינה: הפתח והרשות הפלסטינית* (תל אביב: מרכז משה דיין, 2004), עמ' 12.

26 אברהם סלע, "סמכות ללא ריבונות: דרכו של הארגון לשחרור פלסטין ממאבק מזוין להסדר מדיני", בתוך בנימין זאב קדר ומשה מעוז (עורכים), *התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?* (רעננה: הוצאת משרד הביטחון, 1996), עמ' 383.

בשנת 2007.²⁸ במובן זה הפגינה הרשות הפלסטינית כלפי חוץ תהליך התמסדות ומעבר מתנועת התנגדות מהפכנית לשחקן מדינתי, אך למעשה תהליך המעבר היה חלקי. ערפאת נותר מהפכן בלבד, בהתנהגותו ובדרך מחשבתו ופעולתו, עד סוף ימיו. המקרה של תנועת פת"ח מדגיש אפוא היטב שתהליך התמסדות אינו מחייב בהכרח נטישה מלאה של אסטרטגיית הטרור.

תהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס: משחקן לא מדינתי אלים לשחקן תת־מדינתי אלים

חמאס, "תנועת ההתנגדות האסלאמית" ("חרכת אל־מקאומה אל־אסלאמיה"), הוקמה על בסיס המג'מע האסלאמי (המרכז האסלאמי - אגודת רווחה דתית) זמן קצר לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה ביהודה ושומרון וברצועת עזה, בשלהי 1987.²⁹ מקור השראתה הוא תנועת האחים המוסלמים, והיא נחשבת תנועת אחות או הענף הפלסטיני של תנועת האם. בשנת 1973 הקימו אחמד יאסין, מנהיג הארגון משנת 1968, ותומכיו את המג'מע האסלאמי ברצועת עזה, שהוגדר כאגודה דתית־חברתית שמטרתה לעצב את החברה הפלסטינית ברוח האסלאם, לספק את צרכיה בכל תחומי החיים ולהעמיד אלטרנטיבה להנהגת אש"ף.³⁰

פעילות הארגון התפשטה בהתמדה והביאה לבניית מסגדים מואצת ולהרחבת מערך ההטפה והשירותים החברתיים (דעוה) בעזה. אנשיו של יאסין השתלבו במערכות הבחירות לאיגודים מקצועיים ולמועצות הסטודנטים, ואף פעלו באלימות נגד נציגיו של הזרם הלאומי ברצועה. גולת הכותרת של פעילות זו הייתה השתלטותם בינואר 1983 על האוניברסיטה האסלאמית בעזה והפיכתה למעוז הארגון.³¹

לתנועת חמאס היה חלק פעיל ומרכזי בגל האלימות נגד ישראל, ובכך היא אתגרה את ארגוני הטרור הפלסטיניים הלאומיים, ובייחוד את תנועת אש"ף והגורם הדומיננטי בה - הפת"ח. בהדרגה נעשתה חמאס אופוזיציה משמעותית לאש"ף, שמרכיביה נתפסו כמושחתים,

28 ליאור בן דוד, "ארגוני הטרור הנלחמים בישראל" (ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע, 2004), עמ' 6-8, https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/da9c3124-8e32-e811-80de-00155d0a0235/2_da9c3124-8e32-e811-80de-00155d0a0235_11_9813.pdf (הורד ב־10.10.2018).

29 שאול משעל ואברהם סלע, זמן חמאס: אלימות ופשרה (תל אביב: ידיעות ספרים, 1999), עמ' 14.

30 להרחבה ראו: גיא אביעד, לקסיקון חמאס (תל אביב: מערכות, 2008).

וחמאס האשימה את חברי אש"ף שהם משתפים פעולה עם ישראל ונכנעים לה מבחינה אידיאולוגית. בשנת 1988 פורסמה אמנת חמאס, המסמך האידיאולוגי המכונן של התנועה, ובה מובאים מקורות אסלאמיים רבים מן הקוראן והחדית' כדי לבסס אותה על פי ההלכה האסלאמית.³²

המתח בין חמאס לפת"ח גבר לאחר שהוקמה הרשות הפלסטינית, בין היתר גם ברצועת עזה. בשנים 1994-1996 יזמה הזרוע הצבאית של חמאס גל פיגועים נגד ישראל מתוך מטרה לקעקע את מעמד הרשות הפלסטינית ולפגוע בישראל. גל האלימות שיווק את חמאס כתנועת התנגדות אידיאולוגית ונוקשה, שדרכה מעמידה אלטרנטיבה לדפוס הפעולה של הרשות הפלסטינית.³³

בעקבות לחץ בין-לאומי כבד ואימים מצד ישראל ביצעה הרשות הפלסטינית גל מעצרים נגד מאות פעילי חמאס בשטחה בשנים 1996-2000, בעיקר ברצועת עזה ובצפון השומרון, ורמת הפעילות הצבאית של חמאס ירדה לשפל. עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 צמחה חמאס מחדש: לצד פיגועי התאבדות רבים היא החלה לבצע לראשונה ירי תלול מסלול מרצועת עזה לישראל, ובשנת 2005, כשדעכה האינתיפאדה השנייה, עמדה לרשות חמאס מיליציה חמושה בנשק מתקדם, בעלת מאפיינים צבאיים וממוסדים, שהאפילה באיכותה ובעוצמתה הצבאית על מנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית חרף מספרם הרב יותר.³⁴

בזמן שהרשות הפלסטינית נאלצה לתמרן בזירה האזורית והבין-לאומית הסבוכה, חמאס כבשה מאחזים ומוקדי כוח חדשים באוכלוסייה המקומית, בעיקר ברצועת עזה. עם הזמן ביססה חמאס את מעמדה כתנועה פוליטית מובהקת.³⁵ תהליך זה הגיע לשיאו לאחר ניצחונה במערכת הבחירות לפרלמנט הפלסטיני (ינואר 2006), שהוביל בסופו של דבר (יוני 2007) להשתלטותה האלימה בכוח הזרוע על רצועת עזה כולה, ליצירת הקרע ביחסיה עם הרשות הפלסטינית, לניתוקה מיהודה ושומרון, ולהתבססות ישות מדינתית עצמאית בשליטת חמאס. בהשתתפות ובניצחון בבחירות, ולאחר מכן בהשתלטות בפועל על רצועת עזה, הפכה תנועת חמאס באופן רשמי מתנועה המאופיינת כשחקן לא מדינתי וחיצוני למערכת הפוליטית המדינתית בעזה, המאתגר את השחקנים הפוליטיים המרכזיים, לשחקן תתי-מדינתי שיש לו

32 "אמנת תנועת ה'חמאס'ס", המרכז למורשת מודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור, 5 במאי 2006, www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_18894_1.pdf (הורד ב־7.10.2018).

33 אביעד, לקסיקון חמאס, עמ' 8-9.

34 שם.

35 סלע, "סמכות ללא ריבונות", עמ' 387.

אחריות אזרחית והשלכות ציבוריות למעשיו, בניגוד למעמדה של חמאס בשטחי יהודה ושומרון. בסיועה של איראן ביססה חמאס את התשתית הצבאית והביטחונית שלה ועברה תהליך שינוי מבני ומוסדי - מתנועה בעלת זרוע צבאית, לגוף שלטון ריבוני המפעיל פרקטיקות מדינתיות ובהן מנגנונים צבאיים, מודיעיניים ומשטרתיים, הנדרשים לניהול שטח ואוכלוסייה.³⁶ במהלך השנים נעשו כמה ניסיונות להגיע להסכם פיוס בין חמאס לפת"ח שיאפשר לשתי התנועות לשלוט יחד לאחר קיום בחירות לפרלמנט, אולם סדרת ניסיונות בתיווך סעודי ומצרי כשלו, בעיקר לאור דרישותיה של הרשות הפלסטינית לפרק את הזרוע הצבאית של חמאס ולהחזיק מנגנון ביטחון אחד.

תהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס הואץ על ידי ניסיונותיה להשתלט על המוסדות הפוליטיים המרכזיים שמייצגים את הרשות הפלסטינית,³⁷ התחשבות ביחסי החוץ ובזירה הבינלאומית, ניסיון התנועה לבסס לגיטימציה בדעת הקהל המקומית, והמדיניות הפרגמטית יחסית שחמאס נוקטת כלפי ישראל, מדיניות שבאה לידי ביטוי בויתורים טקטיים ובהכרה בסדר הקיים. חמאס גם יצרה משטר כלכלי רשמי, ניהלה תקציב ממשלתי והטילה מכס על כל סחורה שנכנסה לאזור באופן חוקי ולא חוקי (דרך מנהרות).³⁸

במשך העשור שחמאס שולטת ברצועת עזה התנהלו שלושה סבבי לחימה בין חמאס לישראל. חמאס התנהלה באופן דואלי: לצד הפעלת כוח צבאי במתכונת הדומה להפעלת צבא סדיר, כמו זה של שחקן מדינתי שיש לו סממני זהות צבאית ברורים - כגון מדים, נשק מתקדם ומבנה ארגוני של חטיבות וגדודים - פעלה חמאס גם כשחקן לא מדינתי וכארגון טרור. ב־13 בפברואר 2017 נבחר יחיא סנואר לתפקיד מנהיג התנועה ברצועת עזה, שכן הוא נחשב לאיש החזק בזרוע הצבאית, ואף הצליח לעקוף בהשפעתו ובמעמדו את שני הבכירים האחרים בהנהגת הזרוע הצבאית - מוחמד דף ומרוואן עיסא. בין השאר ישב סנואר בכלא הישראלי 22 שנה, ומשם המשיך לתכנן וליזום פיגועים נגד ישראל. בחירתו העידה על העוצמה הרבה שצברה הזרוע הצבאית של חמאס, על חשבון כוחה של הזרוע המדינית,

36 עומר דוסטרי, "אסטרטגיית הכפייה של שחקנים מדינתיים מול שחקנים תת-מדינתיים: בחינת וניתוח העימות האלים בין ישראל וחזבאללה בשנים 2000-2015 והשפעת מלחמת לבנון השנייה על ממד ההרתעה של ישראל" (עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2016).

37 יונתן דחוח-הלוי, "חמאס רואה בפיוס הפלסטיני ראש גשר להשתלטות על אש"ף", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 3 בינואר 2012, חמאס-רואה-בפיוס-הפלסטיני-ראש-גשר-להשתל/jcpa.org.il/article (הורד ב־7.10.2018).

38 שלמה ברום, "הרשות הפלסטינית והמצב ברצועת עזה", בתוך ענת קורץ, אודי דקל ובנדטה ברטי (עורכים), משבר רצועת עזה: מענה לאתגר (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018), עמ' 33-40.

ואפשר לראות בה ביטוי לתהליך התמסדותה הפוליטית, תהליך שהוביל לשינוי באסטרטגיית הפעולה של התנועה, שהחלה לדגול בפרגמטיזם יחסי. מדיניות זו הובילה גם לתהליך הפיוס הפנים-פלסטיני, שאומנם לא צלח אך כן העיד על שינוי בדפוסי הפעולה של חמאס ועל רצונה להשתלב בממסד של אש"ף ושל הרשות הפלסטינית כדי להרחיב את הלגיטימציה שהתנועה זוכה לה. המגעים ל"הודנה" ארוכה עם ישראל במאי 2018 נעשו בעידודו ובניצוחו של סנואר,³⁹ וזו עדות נוספת לפרגמטיות שמאפיינת את תהליך התמסדותה של התנועה.

לאחר בחירתו של סנואר פרסמה התנועה ב-1 במאי 2017 מסמך עקרונות מדיניים חדש. אומנם מסמך זה אינו מחליף את האמנה הקודמת של התנועה, אך ניתן למצוא בו כמה שינויים המעידים על מאמציה להציג גישה פרגמטית ומתונה יותר, ובהם ההתנתקות לכאורה - וליתר דיוק: אי-הזכרת הקשר - מתנועת האחים המוסלמים במצרים, הדגשת הממד הלאומי מעבר לממד האסלאמי, ההכרה באש"ף כתנועה המייצגת את הפלסטינים, והנכונות להסכים לרעיון המדינה הפלסטינית בגבולות 1967 כשלב ראשון במערכה למיגור מדינת ישראל והקמת מדינה פלסטינית בכל שטח פלסטין המנדטורית.⁴⁰ למעשה, המסמך ממשיך את הקו האידיאולוגי של התנועה, ולפיו התנועה נסמכת על מקורות האסלאם, ליהודים אין זכות להגדרה עצמית במדינת ישראל, ויש להיאבק באלימות בציונים כדי לשלוט ב"פלסטין השלמה, מהים ועד הנהר".

מסמך המדיניות החדש של חמאס, שפורסם כאמור כדי להרחיב את רמת הלגיטימציה שהתנועה זוכה לה מבית ומחוץ, הוא אפוא ביטוי לגמישות הפוליטית-טקטית של התנועה, לאור המציאות הגיאופוליטית המורכבת שבה היא נאלצת לפעול, הכוללת הקשחת עמדות כלפיה מצד מצרים, סעודיה וירדן.

השימוש של חמאס באלימות: משתנים מאיצים לעומת משתנים מרסנים

בהתנהלות חמאס ניתן לזהות השפעה של משתנים מרסני אלימות, שפעמים רבות הם גם מאיצים את התמסדותה הפוליטית, לצד משתנים מאיצי אלימות. את המשתנים הללו ניתן לסווג לפי שתי קטגוריות המוכרות בספרות המחקר: משתנים פנימיים הקשורים לארגון

39 ג'קי חורי, "מנהיג חמאס בעזה: נכון לעכשיו אין הסכם או מתווה להסכם עם ישראל", הארץ, 4 בספטמבר 2018, www.haaretz.co.il/news/politics/1.6450536 (הורד ב-10.10.2018).

40 ראו: "The Goals and Significance of Hamas's New Political Document" (The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, 2017), p. 8.

עצמו, ומשתנים חיצוניים הקשורים לסביבה החיצונית של הארגון. הצגת המשתנים בשני צירים יוצרת מטריצה שבה ארבע קטגוריות: משתנים פנימיים מרסני אלימות ומאיצי אלימות, ומשתנים חיצוניים מרסני אלימות ומאיצי אלימות. לכמה מן המשתנים עשויה להיות השפעה דואלית - בתנאים מסוימים (אופק חיובי וציפיות חיוביות) משתנה נתון יכול להיות מאיץ התמסדות, ובתנאים אחרים אותו משתנה יכול לפעול כמאיץ אלימות.

לצורך ביסוס הניתוח באמצעות הצלבת המשתנים השונים ושקלול השפעתם, סיווגנו את המשתנים לפי שלוש רמות עוצמה - גבוהה, בינונית ונמוכה. הערכת העוצמה אינה נגזרת ממודל מתמטי כמותי אלא מאפיון ומניתוח של התנהלות התנועה ברצועת עזה בשנים האחרונות. יש להעיר שאומנם ייתכן שחוקרים אחרים יבחרו לדרג את המשתנים השונים ברמות עוצמה שונות, אולם חשיבות המודל המוצע כאן היא בניתוח השיטתי שהוא מציע, ניתוח שבאמצעותו ניתן לבחון את השפעת המשתנים השונים על התנהלות השחקן התת-מדינתי האלים במתח שבין תהליך ההתמסדות הפוליטי ובין המשך שימושו באלימות.

א. משתנים מרסני אלימות ומאיצי התמסדות פוליטית

1. משתנים פנימיים

אכיפת הריבונות ברצועת עזה נגד ארגונים סוררים

בתהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס הפעילה התנועה לא פעם - מאז שהצליחה בכוח הזרוע לשלוט ברצועת עזה - את כוחה הצבאי והביטחוני נגד ארגונים המאתגרים את שלטונה ומאיימים על מונופול הכוח שלה ברצועה. כך מתעצבת תדמיתה של תנועת חמאס כשלטון יציב ואחראי המרסן ישויות הפועלות או מנסות לפעול באלימות נגד ישראל, אף שכך גם נפגעת תדמיתה כארגון שחרור לאומי שיש לו אידאולוגיה של התנגדות מזוינת.

עדות לנחישות חמאס לשמור על בלעדיות שלטונה ועל הסדר והיציבות ברצועת עזה ניתן למצוא בהתבטאויותיהם של גורמי חמאס נגד תופעת אי-היציבות השלטונית של התנועה ובעד הרצון להבטיח חוק וסדר.⁴¹ חמאס לא היססה להגיב בכוח נגד קבוצות סלפיות-ג'יהאדיסטיות שסירבו לשתף עימה פעולה ולציית לה, לדוגמה: ביולי 2007 כפתה את ארגון ג'יש אל-אסלאם לשחרר את העיתונאי הבריטי החטוף אלן ג'ונסטון;⁴² בספטמבר

41 יעקב כ', "השנה ה-4 להשתלטות חמאס על עזה: החמאס מול הג'יהאדיסטים", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 28 ביולי 2011, www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?2944, (הורד ב־7.10.2018).

42 ראו: Nidal Al-Mughrabi, "BBC Gaza Journalist Alan Johnston Freed", *Reuters*, July 4, 2007 www.reuters.com/article/us-palestinians-journalist-freed/bbc-gaza-journalist-alan-johnston-freed-idUSMAC37439320070704, (הורד ב־6.10.2018).

2008 עצרה את אבו חאפט' אל-מצרי, מנהיג ארגון ג'יש אלאמה, וביצעה שורת מעצרים נוספת נגד פעילי הארגון;⁴³ ביוני 2009 ביצעה חמאס מעצרים בקבוצת ג'נד אנצאר אללה בשל ניסיונה לבצע פיגוע גדול נגד ישראל;⁴⁴ וב-14 באוגוסט 2009 פרצו כוחות הביטחון של חמאס למסגד אבן תימיה ברפיח, המזוהה עם שייח' עבד אללטיף מוסא, מנהיג ג'נד אנצאר אללה, ופינו אותו בכוח הזרוע כשהם גורמים נזק רב למסגד, הורגים 24 בני אדם ופוצעים כ-130 מן המשתתפים בעימות.⁴⁵

באפריל 2011 ניהלו אנשי הכוחות המיוחדים של חמאס חילופי אש עם פעילים מארגון הטרור אל-תוחיד ואל-ג'האד, לאחר שפעילי הארגון הסלפי חטפו את העיתונאי האיטלקי ויטוריו אריגוני;⁴⁶ ובדצמבר 2017 ערכה חמאס סדרת מעצרים של פעילי ארגונים סלפיים ברצועת עזה, ככל הנראה כדי לעצור את ירי הרקטות שירו אותם ארגונים לשטח ישראל. לאחר מכן דאגה חמאס להעביר לישראל בכמה ערוצים, ובראשם דרך שירותי המודיעין המצריים, מסרים שלפיהם היא מבקשת לרסן את ירי הרקטות ולהימנע מהסלמה נוספת.⁴⁷ בנובמבר 2014 עצרה חמאס חמישה חשודים בשיגור רקטה לישראל, ועדכנה את ישראל שלא היא האחראית לשיגור ושהיא מחויבת להפסקת האש וללכידת המשגרים.⁴⁸ במאי 2015 עצרה חמאס פעילים של הג'האד האסלאמי ששיגרו רקטות לישראל והבהירה שהיא פועלת למנוע הפרות של הסכם הפסקת האש עם ישראל, לרבות שימוש ביחידות המסיירות לאורך הגבול כדי לפקח ולמנוע ירי.⁴⁹ בדצמבר 2017 ערכה חמאס סדרת מעצרים של פעילי ארגונים סלפיים כדי לעצור שיגורי רקטות לישראל. חמאס אף דאג

43 ראו: Benedetta Berti, "Salafi-Jihadist Activism in Gaza: Mapping the Threat", *CTC Sentinel* 3, 5 (2010), pp. 5-9.

44 יעקב כ', "השנה ה-4 להשתלטות חמאס על עזה".

45 "חמאס מעצימה את מאבקה נגד התארגנויות ג'האדיות-סלפיות המזדהות עם אלקאעדה ומנסות לאתגר את שלטונה ברצועת עזה", *המרכז למורשת מודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור*, 1 בספטמבר 2009, www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_09_206_1.pdf (הורד ב-6.10.2018).

46 אליאור לוי, "צפן: הקומנדו של חמאס נגד רוצחי הפעיל האיטלקי", *Ynet*, 20 באפריל 2011, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4058929,00.html (הורד ב-6.10.2018).

47 עמוס הראל, "חמאס עוצר ומענה פעילים סלפים בעזה כדי לרסן את ירי הרקטות לישראל", *הארץ*, 18 בדצמבר 2017, www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.4730259 (הורד ב-6.10.2018).

48 אמיר בוחבוט, "גורם ביטחוני: 'חמאס עצר את החשודים בירי הרקטה'", *וואלה חדשות*, 2 בנובמבר 2014, <https://news.walla.co.il/item/2798109> (הורד ב-12.10.2018).

49 ג'קי חורי, "חמאס עצר שלושה פעילי ג'האד איסלאמי בטענה שירו את הרקטה לגן יבנה", *הארץ*, 27 במאי 2015, www.haaretz.co.il/news/politics/1.2646102 (הורד ב-12.10.2018).

להעביר לישראל בכמה ערוצים מסרים שלפיהם הוא מבקש לרסן את ירי הרקטות ולהימנע מהסלמה נוספת.⁵⁰

מדיניות החוץ של חמאס והרצון לזכות בלגיטימציה בין־לאומית כחלק מתהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס, התנועה מייחסת חשיבות למדיניות החוץ שלה ולקשריה הדיפלומטיים. כך למשל הדגיש אוסאמה חמדאן, האחראי לקשרי החוץ של התנועה, כי "חמאס מעוניינת לשמור יחסים פתוחים ומאוזנים ברמה האזורית והעולמית [...] לבסס ערוצי תקשורת עם כמה מדינות ערביות, אסלאמיות ומערביות".⁵¹ טקטיקה זו נובעת מן הצורך של חמאס להרחיב את הלגיטימציה שהתנועה זוכה לה בעולם הערבי והמוסלמי ובקהילה הבין־לאומית, בתור הריבון ברצועת עזה, מבלי לוותר על זהותה ומהותה כמובילה את המאבק המזוין בישראל.

ממשלת חמאס מנהלת יחסי חוץ המבוססים על קשר קרוב עם טורקיה,⁵² קטר⁵³ ומדינות אסלאמיות כגון מלזיה,⁵⁴ וכן יש לה קשר מיוחד עם רוסיה,⁵⁵ לצד שימור הקשר המיוחד עם איראן, ולאחרונה גם ביסוס ערוץ ההידברות עם מצרים.⁵⁶

-
- 50 עמוס הראל, "חמאס עוצר ומענה פעילים סלפים בעזה כדי לרסן את ירי הרקטות לישראל", *הארץ*, 18 בדצמבר 2017, www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.4730259 (הורד ב־12.10.2018).
- 51 Adnan Abu-Amer, "How Hamas is Looking to Boost Foreign Ties", *Al-Monitor*, ראו: December 30, 2016, www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/12/palestine-hamas-interview-foreign-relations-osama-hamdani.html (הורד ב־6.10.2018).
- 52 Gallia Lindenstrauss and Süfyan Kadir Kivam, "Turkish-Hamas Relations: Between Strategic Calculations and Ideological Affinity", *Strategic Assessment* 17, 2 (2014), pp. 7-16.
- 53 Steven A. Cook, "Hamas' Benefactors: A Network of Terror", Prepared Statement before the House Committee on Foreign Affairs, September 9, 2014, www.cfr.org/report/hamas-benefactors-network-terror (הורד ב־6.10.2018).
- 54 Shaul Shay, "Malaysia and the Hamas Connection" (Herzliya: International Institute for Counter-Terrorism, 2014).
- 55 Elaheh Koolaee and Hamidreza Azizi, "Expansion of Russia – Hamas Relations: Sources and Implications", *Journal of Power, Politics and Governance* 3, 2 (2015), pp. 41-59.
- 56 Nidal Al-Mughrabi, "Improving Ties between Egypt and Hamas Unsettle Palestinian Politics", *Reuters*, July 5, 2017, www.reuters.com/article/us-palestinians-gaza-hamas/improving-ties-between-egypt-and-hamas-unsettle-palestinian-politics (הורד ב־6.10.2018).

משילות חמאס ברצועת עזה ואתגרי השיקום לאחר מבצע "צוק איתן" אחד המאפיינים המרכזיים בתהליך ההתמסדות הפוליטית של השחקן הלא מדינתי הוא המעבר מניהול תנועה לניהול שטח ואוכלוסייה באמצעות פרקטיקות מדינתיות. אחריות זו מחייבת להתחשב בדעת הקהל המקומית. ואכן, מאז ההשתלטות על רצועת עזה בשנת 2007 ניהלה חמאס תקציב שגודלו היה כ־900 מיליון דולר, הפעילה סמכויות לאכיפת חוק וסדר, סיפקה שירותים ממשלתיים לתושבי הרצועה וגבתה מיסים.⁵⁷

לאחר ההרס הרב שנגרם לרצועת עזה ותושביה במבצע "צוק איתן" בקיץ 2014, ובניגוד להעדפות הנהגה הפוליטית של חמאס ברצועה, התמקדה הזרוע הצבאית בשיקום היכולות הצבאיות על חשבון השיקום האזרחי ומצוקת החשמל, שהוחרפה בגין הקיצוצים שהשית יושב ראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, על התנועה. התנהלות זו הובילה למחאות עממיות ברצועת עזה שבהן דרשו התושבים לקבל טיפול במצוקותיהם.⁵⁸ בתגובה למחאות אלו מיהרו מנגנוני הביטחון של חמאס לבצע גל מעצרים של מחוללי המחאה כדי לדכא אותה במהירות, בשל חששה של חמאס שהמחאה תצית מרי אזרחי נרחב שיערער את יציבות שלטונה.⁵⁹

כדי להתמודד עם המשבר הכלכלי ועם בעיות השיקום מינתה חמאס במרס 2017 את דוקטור ע'אזי חאמד לתפקיד יושב ראש רשות האנרגיה ברצועת עזה. חאמד נחשב אחד המנהיגים הפרגמטיים בחמאס, וכמי שמקיים קשרים עקיפים עם גורמים ישראלים ואף סייע להשלמת עסקת שחרורו של החייל גלעד שליט.⁶⁰ מהלך זה של חמאס הוא אפוא דוגמה נוספת לאופן ההתמודדות של התנועה עם המתחים הכרוכים בפעילותה, וביטוי לגמישות או לפרגמטיות המשילות שלה. העובדה שהתנועה מינתה לתפקיד שמצריך פרגמטיות יחסית אדם שידוע בקשריו הסמויים עם ישראל ובעמדתו המתונה יחסית, מעידה על הפנמתה את הצורך בהידברות פרודוקטיבית עם ישראל ועל רצונה לקדם את היחסים עימה באמצעות מי שהוכיח שהוא מסוגל לעשות זאת בעבר.

57 ראו: Shuki Sadeh, "Behind Hamas Guns, a Serious Problem of Dough", *Haaretz*, August 1, 2014, www.haaretz.com/premium-hamas-financial-woes-1.5257709 (הורד ב־6.10.2018).

58 ג'קי חורי, "משבר החשמל בעזה מחריף: הביקוש עולה, האספקה מצטמצמת והזעם מתפרץ", *הארץ*, 7 בינואר 2017, www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.3221612 (הורד ב־6.10.2018).

59 אליאור לוי, "משבר חשמל בעזה: אלפים הפגינו נגד חמאס", *Ynet*, 13 בינואר 2017, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4906867,00.html (הורד ב־6.10.2018).

60 שלומי אלדר, "בישראל מרוצים ממינויו של ד"ר ראזי חאמד ליו"ר רשות האנרגיה בעזה", *אל-מוניטור*, 2 במרס, 2017, www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2017/03/israel-palestine-gaza-electricity-crisis-dr-hamad-hamas.html (הורד ב־6.10.2018).

התנהלות הפנים של חמאס מצביעה על הצורך של התנועה במערכת יחסים עם האוכלוסייה שמולה היא פועלת ועל ההכרח לספק עבורה שירותים חברתיים ואזרחיים בסיסיים,⁶¹ אף שמאמצי ההתעצמות הצבאית באים בעיקר על חשבון שיקום עזה ורווחת תושביה. חרף הלחצים שמפעילה הזרוע הצבאית להסלמת המאבק בישראל, ואף שתנועת חמאס בוחרת להשקיע את רוב כספיה בהתחמשות מזוינת לצורכי פיגועי טרור, הזרוע הפוליטית של התנועה ניסתה והצליחה באופן יחסי לרסן את התוקפנות נגד ישראל, וגם ניסתה להגיע להסדר רגיעה שבעתיד יאפשר להקים פרויקטים של שיקום הרצועה ופיתוחה. מציאות זו מעידה על הפרגמטיות היחסית של התנועה, גם אם לטווח הקצר, מתוך מטרה למנוע הסלמה ברצועת עזה ופיגועה מתמשכת בתושבי הרצועה, העלולה להיות מופנית אחר כך גם נגד חמאס במחאות עממיות.

2. משתנים חיצוניים

ההרתעה הישראלית

מאז מבצע "צוק איתן" מקפידה תנועת חמאס שלא להתגרות בישראל באופן שעלול להביא להסלמה שתוביל למבצע צבאי נרחב של ישראל נגדה, ולכן במקרים מסוימים היא גם פועלת לסיכול ניסיונות של ארגוני טרור סוררים ברצועת עזה לשגר רקטות לישראל.⁶² גם במקרים שבהם חשה התנועה שיש לשמר את ההרתעה מול ישראל, היא בחרה לעשות זאת באמצעות הרשאה מרומזת - העלמת עין מפעילותם של ארגונים סוררים כדי להימנע מתגובתה הקשה של ישראל.⁶³ חמאס אינה מעוניינת בהסלמה צבאית ובסבב אלים נוסף מאז סיום מבצע "צוק איתן", הן מכיוון שהיא מורתעת מכוחה הצבאי של ישראל, הן מכיוון שהשתתף הצבאית שלה אינה מוכנה למבצע צבאי נוסף, והן בשל רגישותה לאוכלוסייה האזרחית - ביטוי לדפוס של התנהלות אחראית ומרוסנת יותר.

אומנם גם מאז מבצע "צוק איתן" ניסתה חמאס לא פעם ליזום פעולות התקפיות נגד ישראל ואזרחיה, אך גם באותם מקרים היא נזהרה שלא להסלים את תוקפנותה לרמה שתוביל למבצע צבאי נרחב ברצועת עזה. האסטרטגיה של חמאס, בעיקר מאז מבצע "צוק איתן", מתיישבת

61 ראו: Roberto and Melos, "The Situation Regarding Non-State Military Actors in the Middle East".

62 יואב זיתון, "אחרי יותר מ-100 רקטות ופצמ"רים: חמאס מונע את המשך השיגורים", *Ynet*, 30 במאי 2018, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5274560,00.html (הורד ב־17.10.2018).

63 יוחאי עופר, "ההערכה: הרקטה לשדרות נורתה בידי ארגון סורר", *Nrg*, 21 באוגוסט 2016, www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/815/858.html (הורד ב־17.10.2018).

אפוא עם אסטרטגיית הלחימה ב"אזור האפור" (The Gray Zone) - אזור שבו השחקנים רחוקים מכריתת ברית שלום מצד אחד, אך מצד שני גם נזהרים שלא לחצות את הגבולות ביניהם ולצאת למלחמה. כך מנסה חמאס, בייחוד לאחר 30 במרץ 2018, לפגוע בישראל באמצעות הפגנות לא אלימות של פעילי טרור המוסווים כאזרחים סמוך לגדר המערכת ומנסים לפגוע בגדר, לחזור דרכה לישראל, להרוס כלים ומתקנים צבאיים, ולנסות לבצע פיגועים. התנועה גם הקימה מערך פעילים אזרחיים לשיגור בלוני תבערה ועפיפוני תבערה לישראל, ולא פעם היא משתמשת בארגוני טרור שונים ברצועת עזה כאמצעי לשיגור עקיף של רקטות לישראל, וכך היא מסירה ממנה את האחריות לביצוע פעולות טרור אלו. בעזרת אסטרטגיה זו מצליחה התנועה לטשטש את עקבותיה בביצוע פעולות טרור נגד ישראל, וממילא גם לצמצם את האפשרות שישראל תגיב בחריפות.

התנהלות זו מגובה גם בהצהרותיהם של בכירי חמאס. לדוגמה, ביוני 2017 אמר סגנו של מנהיג חמאס בעזה, חליל אל-חייא, ש"בחמאס איננו יוזמים מלחמות ולא מצפים לאחת - זו ההערכה המדינית שלנו. איננו מצפים למלחמה כי איננו מעוניינים בה".⁶⁴ באוגוסט 2017 אמר סנואר ש"חמאס אינה חותרת לעימות עם ישראל",⁶⁵ ובדצמבר 2017 אמר בפגישה ש"לחמאס אין עניין במלחמה עם ישראל ולא אצה לה הדרך אליה", והוסיף ש"התנועה מבינה היטב שישנן סוגיות שפתרוןן יבוא באמצעות התנגדות עממית או בעשייה דיפלומטית".⁶⁶ ואכן, אף שישראל תקפה תשתיות חמאס רבות בשנים שלאחר מבצע "צוק איתן" - בעיקר כתגובה לתוקפנות ולניסיונות טרור מצד ארגוני טרור בעזה - בחמאס בחרו ברוב המקרים להבליג ולא להגיב לתגובה הישראלית. לדוגמה, באוגוסט 2016 תקף צה"ל באמצעות כלי טיס של חיל האוויר חמישים מטרות טרור ברצועת עזה, בעקבות שיגורי רקטות לשדרות, וגורמים בכירים בצה"ל אמרו אז כי "חמאס ספג את המכה הקשה ביותר מאז צוק איתן".⁶⁷ אומנם חמאס גינתה את התקיפה הישראלית, אך לא הגיבה עליה.

64 נידל אל-מוגראבי, " Hamas: War with Israel Unlikely and Relations with Egypt Improving", *Reuters*, June 18, 2017, www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-gaza-egypt-idUSKBN1990PL (הורד ב־7.10.2018).

65 אליאור לוי, "מנהיג חמאס בעזה: 'אם יהיה עימות - נכתוש את ישראל'", *Ynet*, 16 באוגוסט 2018, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5003705,00.html (הורד ב־11.1.2018).

66 גל ברגר, "יחיא סינוואר: 'חמאס לא מעוניין במלחמה עם ישראל'", *כאן: תאגיד השידור הישראלי*, 26 בדצמבר 2017, www.kan.org.il/item/?itemid=25971 (הורד ב־7.10.2018).

67 אלכסנדרה לוקש ויואב זיתון, "גורמים בכירים בצה"ל: 'חמאס ספג אמש את המכה הקשה ביותר מאז צוק איתן'", *Ynet*, 22 באוגוסט 2016, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4844584,00.html (הורד ב־7.10.2018).

מדצמבר 2017 - מועד הכרזתו של נשיא ארצות הברית, דונלד טרמפ, על הכרה אמריקאית בירושלים כבירת ישראל - עד פברואר 2018 שוגרו לכיוון ישראל כשלושים רקטות מרצועת עזה⁶⁸ על ידי ארגונים סוררים שאינם נשמעים למרות תנועת חמאס, חלקם ארגונים שהאוריינטציה שלהם סלפית, וחלקם מפלג צבאי בתנועת פת"ח שאינו נשמע לאבו מאזן.⁶⁹ בתגובה לירי הרקטות תקף צה"ל כארבעים יעדי חמאס מ-7 עד 18 בדצמבר, וגם לתגובה הזאת נמנעה חמאס מלהגיב.⁷⁰ כך היא גם לא הגיבה כשצה"ל תקף שש מטרות טרור של הכוח הימי של ארגון החמאס ב-28 באפריל 2018, בתגובה לפעולות טרור נגד ישראל וניסיונות חדירה נרחבים לשטחה.

תנועת חמאס שמרה על שקט ביטחוני יחסי גם לאחר שצה"ל פתח במדיניות השמדת מנהרות הטרור ההתקפיות של התנועה, התשתית הצבאית האסטרטגית והחשובה ביותר שלה. מאז מבצע "צוק איתן" השמידה ישראל יותר מ-15 מנהרות טרור, הן בעזה הן בשטח ישראל, וחמאס לא הגיבה כלל על תקיפות אלו.⁷¹

השינוי בעמדת חמאס מאז אירועי מאי 2018 וההחלטה להגיב בירי רקטות אל יישובי עוטף עזה, נובעים ממצוקתה האסטרטגית של התנועה ומן הרצון לשנות את משוואת ההרתעה, מתוך ההנחה שכך היא תוכל ללחוץ על ישראל להגיע להסדרה בתיווך מצרי. אלא שגם שינוי זה משולב כאמור בשמירת התנועה על תגובה מרוסנת כדי להימנע מ"שבירת הכלים" עם ישראל ומתוך תחושת אחריותה לאוכלוסייה ברצועת עזה והרצון לשמור על מעמדה כריבון לגיטימי. בין השאר מבוסס השינוי בהתנהלות חמאס על הערכתה שישראל לא תיגרר למערכה צבאית רחבה לאור שיקוליה האסטרטגיים והעדפתה לשמר את שלטון חמאס ברצועת עזה.

68 אלמוג בן זכרי ויונתן קובוביץ', "אזעקת צבע אדום נשמעה בעוטף עזה; לא אותרה נפילה", *הארץ*, 30 בינואר 2018, www.haaretz.co.il/news/politics/1.5771238 (הורד ב-7.10.2018).

69 דנה בן-שמעון וכרמלה מנשה, "גורמים במערכת הביטחון: 'חמאס מגביר כוננות מחשש להסלמה מצד ישראל'", *כאן: תאגיד השידור הישראלי*, 14 בדצמבר 2017, www.kan.org.il/item/?itemid=25609 (הורד ב-7.10.2018).

70 יואב זיתון, "40 יעדים בשבועיים: תיעוד תקיפות צה"ל נגד מטרות חמאס", *Ynet*, 18 בדצמבר 2017, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5058726,00.html (הורד ב-7.10.2018).

71 איתי בלומנטל, "אות הרמטכ"ל לאוגדת עזה: 'פועלים לילות כימים להגנה על תושבי הדרום'", *Ynet*, 10 באוקטובר 2018, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5367521,00.html (הורד ב-17.10.2018).

השפעה מצרית

ביוני 2017 איבדה חמאס את מעוזה הקטרי, כשדוחה בירת קטר הורתה לפעילי הזרוע הצבאית של חמאס שנמצאו בשטחה לעזוב את המדינה בשל לחצים שהופעלו עליה מצד המחנה הסוני הפרגמטי בהובלת סעודיה ומצרים.⁷² משבר זה חייב את הנהגת חמאס להתגמש ולנקוט עמדה פרגמטית כדי להגיע להסכם עם מצרים, שעד אז ראתה בחמאס אויב וזרוע של תנועת האחים המוסלמים הפועלת בשטחה.

בהבנות שהושגו בין מצרים לחמאס נקבע שקהיר תספק חשמל לעזה, ואילו חמאס תמנע הברחות מעזה למצרים ותפסיק לתמוך בגורמי טרור, ובהם ארגון ולאית סינאא', הפועל נגד צבא מצרים בסיני. מאז פעלה מצרים כמתווכת גם בין החמאס לפת"ח וגם בין החמאס לישראל. במהלך המערכה על גבול רצועת עזה במאי 2018 לחצה קהיר על הנהגת חמאס להפסיק את הפרות הסדר האלימות והצליחה להוביל לרגיעה, בין השאר גם בתמורה להפעלה סדירה יותר של מעבר רפוח. מצרים גם תיווכה בין הג'יהאד האסלאמי וחמאס ובין ישראל בסבב הלחימה בין עזה לישראל במאי 2018.

נראה שגם כאן באה לידי ביטוי מדיניותה הפרגמטית של תנועת חמאס, המכירה בתלות במצרים וברצונה הטוב לשמור על פעילותו התקינה של מעבר רפוח, הנחשב ל"צינור החמצן" של רצועת עזה. התנהלותה של חמאס מול מצרים מצביעה על ההכרה באחריות שלטונה של התנועה כלפי האוכלוסייה ברצועה ועל הפנמתה את הצורך להגמשת הנוקשות האידיאולוגית שלה לטובת ביסוס פרקטיקות שלטוניות. זהו ביטוי נוסף אפוא לתהליך ההתמסדות של שחקן לא מדינתי, המאמץ הגיון פעולה של שחקן מדינתי.⁷³

שיפור המצב ההומניטרי ברצועת עזה

תנועת חמאס, כשחקן תת-מדינתי שיש לו אחריות ריבונית-טריטוריאלית, מחויבת לדאוג לתושבים שבשליטתה. מחויבות זו כוללת בראש ובראשונה את הניסיון למנוע משבר הומניטרי ברצועת עזה ולשפר את רמת חייהם הבסיסית של תושבי הרצועה וכך למנוע את תסיסת הרחוב נגד התנועה. כדי לשפר את המצב ההומניטרי ברצועת עזה הבינה חמאס שעליה לנקוט גישה פרגמטית יחסית ולגלות גמישות טקטית.

72 יואל גוונסקי וקובי מיכאל, "קטר במצור: משמעויות אזוריות והשלכות לזירה הפלסטינית", מבט על, גיליון 935 (8 ביוני 2017), www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/06/935.pdf, (הורד ב־7.10.2018).

73 קובי מיכאל, "רצועת עזה: האם הזדמנות לשינוי?", מבט על, גיליון 950 (6 ביולי 2017), www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/07/950.pdf, (הורד ב־7.10.2018).

לכן, חמאס הסכימה לחלוק את השלטון ברצועת עזה באמצעות הקמת ממשלת אחדות פלסטינית במרס 2007 - אף שמהלך זה היה עלול להיתפס כהפגנת חולשה שלה. אומנם יוזמה זו נכשלה לבסוף, אך בעזרתה הצליחה התנועה להשיב לעצמה בטווח הקצר חלק מן הלגיטימציה הבין-לאומית, לצמצם את המצור הכלכלי ואת הבידוד המדיני, ולהציג את עצמה בחברה הפלסטינית כשחקן פוליטי פרגמטי שטובת הכלל עומדת לנגד עיניו.⁷⁴

לאחר מבצע "עופרת יצוקה" (דצמבר 2008) התמקדה חמאס בסיוע הומניטרי לתושבי רצועת עזה, העבירה כספי תמיכה ופיצויים למגזרים רבים באוכלוסייה שנפגעה, בנתה מבני טיט כפתרון לבעיית מחוסרי הבית, והעסיקה מובטלים בעבודות חקלאיות מקומיות. עם זאת, היא לא הצליחה לשקם תשתיות אזרחיות מרכזיות, מלבד תיקונים מידיים של תשתיות כגון מים וחשמל.⁷⁵ בחודשים שלאחר מבצע "עמוד ענן" (נובמבר 2012) ביקשה חמאס מישראל לאפשר להעביר 270 משאיות מזון ומוצרי בנייה מדי יום, והיא גם החלה לייבא - לראשונה מאז שעלתה לשלטון - טרקטורים, משאיות ואוטובוסים באישור ישראלי מיוחד.⁷⁶

גם לאחר מבצע "צוק איתן" (קיץ 2014) הקפידה חמאס שלא לזנוח את שיקום רצועת עזה, גם אם מאמצי השיקום שלה לא היו רבים ולא באיכות גבוהה.⁷⁷ כדי לעמוד במשימותיה האזרחיות ריסנה התנועה את האלימות שהפגינה כלפי ישראל ונזהרה שלא להוביל להסלמה שתגרור את ישראל למבצע צבאי נרחב נוסף. בשיחה עם עיתונאים ב־30.8.2018 אמר מנהיג חמאס בעזה, יחיא סנואר, ש"המטרה של חמאס היא לתמוך בעם שניצב לצד ההתנגדות ולא ננוח עד שהתושב יחיה בכבוד, ובכל מחיר", וש"חמאס לא מעוניינת בעימות עם ישראל".⁷⁸ מדיניותו זו של סנואר באה לידי ביטוי גם בסדרת השיחות שקיימה חמאס בתיווך מצרים בקהיר, מתוך מטרה להגיע להסדרה עם ישראל. סדרת השיחות הזאת התקיימה לאחר חודשי חיכוך אלים בקרבת גדר המערכת ברצועת

74 אביעד, לקסיקון חמאס.

75 "רצועת עזה לאחר מבצע 'עופרת יצוקה': תהליך השיקום של התשתיות האזרחיות והצבאיות המתנהל ע"י חמאס בד בבד עם ביסוס והעמקת שלטונה ברצועה", המרכז למורשת המודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור, יוני 2009, www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_09_140_1.pdf, (הורד ב־12.10.2018).

76 אמיר בוחוט, "קצין איסוף: הסיבות שבגללן החמאס יושב בשקט", וואלה חדשות, 22 בפברואר 2013, <https://news.walla.co.il/item/2619150> (הורד ב־12.10.2018).

77 אמיר בוחוט, "שיקום עזה יוצא לדרך: כך ישראל תפעיל לחץ על חמאס", וואלה חדשות, 24 בנובמבר 2014, <https://news.walla.co.il/item/2804498> (הורד ב־12.10.2018).

78 ליעד אוסמו, "מנהיג חמאס בעזה: 'ניתן להשיג רגיעה גם בלי הפיזס הפנים-פלסטיני'", *Ynet*, 30 באוגוסט 2018, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5337676,00.html (הורד ב־6.10.2018).

עזה, ולאחר חמישה סבבי הסלמה שבהם שוגרו אל ישראל יותר מ-600 רקטות ופצצות מרגמה.⁷⁹

ניסיונות ההשתלבות של חמאס במערכת הפוליטית הפלסטינית התנהלות חמאס מול הרשות הפלסטינית מתאפיינת בדואליות: לצד פרקטיקה פוליטית מוסדית, פרגמטית לכאורה וגלויה (גם אם לא בהכרח כנה), הדוגלת בהתפייסות עם מוסדות אש"ף ובהשתלבות התנועה בהם, חמאס ממשיכה לפתח תשתיות טרור בשטחי יהודה ושומרון⁸⁰ כדי להסלים את המצב הביטחוני ולהוביל לעימות ישראלי-פלסטיני רחב יותר, להסית נגד הרשות הפלסטינית, ולנצל כל הזדמנות כדי לחולל מהומות והפרות סדר - דוגמה מובהקת לכך הם אירועי אל-אקצא ביולי 2017. הדואליות הזאת היא אחת מהשלכות הצורך של חמאס לבסס את מעמדה כתנועת שלטון וכאלטרנטיבה לפת"ח בהנהגת העם הפלסטיני, אך אין היא מבטלת את היסוד החתרני והאלימים שמאפיין את חמאס כשחקן לא מדינתי.

באוקטובר 2017 הצהירו חמאס ופת"ח שהגיעו להסכם פיוס לאחר שיחות שהתקיימו בחסות המצרים בקהיר. על פי ההסכם, השליטה המנהלית על רצועת עזה, לרבות המעברים לרצועה, הייתה אמורה לעבור לידי הרשות הפלסטינית עד 1 בדצמבר 2017; מערך ביטחון הפנים ברצועת עזה היה אמור להיבנות מחדש ולכלול אנשי חמאס וכ-3,000 מאנשי הרשות הפלסטינית; ופקידי חמאס היו אמורים להשתלב במשרדי הממשלה ברשות הפלסטינית. עם יישום ההסכם מחמוד עבאס היה אמור לחתום על צו נשיאותי שיבטל את העיצומים הכלכליים שהטיל על הרצועה. עם זאת, בהסכם לא הייתה התייחסות ישירה למונופול על הכוח הצבאי ברצועת עזה - לעתיד הזרוע הצבאית של חמאס⁸¹ - וכן לא נוסחה הסכמה מפורשת על מועד הבחירות החופשיות לנשיאות ולפרלמנט ועל דרישת חמאס לייצוג הוגן של התנועה במוסדות אש"ף.

79 "המגיעים לקראת הסדרה: תמונת מצב", המרכז למורשת המודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור, 20 באוגוסט 2018, www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2018/08/H_211_18.pdf (הורד ב־6.10.2018).

80 "סיכול מאמצי חמאס להוצאת פיגועי תופת מאיו"ש", אתר שירות הביטחון הכללי, 3 באוקטובר 2018, סיכול-מאמצי-חמאס-להוצאת-פיגועי-תופת-מאיוש/Pages/www.shabak.gov.il/publications (הורד ב־12.10.2018).

81 ראו: Hesham Hajali and Nidal Al-Mughrabi, "Palestinian Rivals Fatah, Hamas Reach Reconciliation Deal", *Reuters*, October 12, 2017, www.reuters.com/article/palestinians-talks/palestinian-rivals-fatah-hamas-reach-reconciliation-deal-idINKBN1CH0DJ (הורד ב־6.10.2018).

בהתאם להסכם הפיוס העבירה חמאס את השליטה על מעברי הרצועה לידי אנשי הרשות הפלסטינית ב-1 בנובמבר,⁸² אולם המשך השיחות בין חמאס לפת"ח הגיע למבוי סתום בעקבות שורת דרישות מנוגדות משני הצדדים, ובהן שאלת שילוב הפקידים במסדות השלטון ברצועת עזה המזוהים עם חמאס ופת"ח, דרישת הרשות לגבות מיסים ברצועה, ופעילות המערכת המשפטית של הרשות הפלסטינית ברצועה.⁸³ עיקר המחלוקת התמקדה בדרישתו של עבאס לשלוט על ביטחונה של רצועת עזה ולא להסתפק בשיתוף פעולה עם חמאס בכל הקשור לביטחון הפנים ברצועה - הרשות הפלסטינית מעוניינת ב"רשות אחת, חוק אחד, נשק אחד".⁸⁴

ניסיונות חמאס להגיע להסכם פיוס ולהיטמע במערכת הפוליטית הפלסטינית (אש"ף), גם ללא ויתור על כוחה הצבאי בשלב זה, היו לדעתה אמורים לתרום לשינוי תדמיתה כארגון טרור ולביסוס הלגיטימיות שלה כתנועה פוליטית וכגוף שלטון, הן בעיני הפלסטינים הן בעיני הקהילה הבינלאומית. אלא שאין להכחיש שהם נעשו גם כדי להשתלט על המערכת הפוליטית הפלסטינית, ועל אש"ף בכללה.

התנהלותה זו של תנועת חמאס מתיישבת עם הטעוץ המוכר בספרות המחקר ולפיו שחקן תת-מדינתי בתהליכי התמסדות מכיר בסדר הפוליטי והבינלאומי הקיים ומאמץ דפוסי פעולה ומאפייני התנהגות המזוהים עם השחקן המדינתי כדי להשתלב בסדר הקיים.⁸⁵

ב. משתנים מאיצי אלימות

1. משתנים פנימיים

קשיחות אידיאולוגית והמשך מדיניות ההתנגדות של חמאס כלפי ישראל מדיניותה של חמאס כלפי ישראל מזינה את המתח בין הזרוע המדינית של התנועה לזרוע הצבאית שלה: הזרוע המדינית אימצה מדיניות פרגמטית וסבלנית יותר (באופן יחסי) כלפי ישראל - אף שזו מדיניות טקטית ולא שינוי אסטרטגי - והתעקשה להתרכז בשיקום הרצועה

82 ג'קי חורי, "הרשות קיבלה מידי חמאס את השליטה במעברים בגבול רצועת עזה", הארץ, 1 בנובמבר 2017, www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.4564150 (הורד ב-6.8.2018).

83 יוני בר-מנחם, "לאן נעלם יחיא סינוואר?", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 13 במרץ 2018, לאן-נעלם-יחיא-סינוואר jcpa.org.il/article/ (הורד ב-7.10.2018).

84 אליאור לוי, "משבר אמון חמור בין חמאס לפתח: 'הנשק לא על הפרק'", *Ynet*, 21 בנובמבר, 2017, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5048610,00.html (הורד ב-7.10.2018).

85 ראו: Benedetta Berti, "What's in a Name? Re-conceptualizing Non-state Armed Groups (in the Middle East)", *Palgrave Communications* 2, Article 16089 (2016).

ובביסוס המשילות, ואילו הזרוע הצבאית תמכה בהמשך מאמצי ההתעצמות הצבאית ומלחמת ההתשה עם ישראל.⁸⁶ עדות נוספת לחוסר ההסכמה בין הזרוע המדינית לזרוע הצבאית באה לידי ביטוי בסיכול מאמצי הזרוע המדינית לקידום עסקה עם ישראל להחזרת גופות חללי מבצע "צוק איתן" והאזרחים הישראלים שבחזקת הזרוע הצבאית של חמאס.⁸⁷ לצד המחלוקת באשר למדיניות כלפי ישראל, יש הסכמה מוחלטת של שתי הזרועות שמדינת ישראל היא ישות לא לגיטימית, שמקורה בחטא ושיש לחסלה.⁸⁸ לביטויי הסכמה אלו ניתן משנה תוקף גם במסמך המדיניות החדש שפרסמה חמאס.⁸⁹ עם זאת, בניסיון להתמודד עם ישראל באופן פרגמטי יותר לכאורה ולהתחשב במציאות המדינית המורכבת, ביצעה חמאס כמה שינויים טקטיים במסמך הרעיוני החדש, אף שאסטרטגיית העל של התנועה כלפי ישראל נותרה זהה.⁹⁰

אמצעי הטרור של הזרוע הצבאית של הארגון כללו שימוש באוכלוסייה המקומית כמגן אנושי, הסתרת אמצעי לחימה בבתי תושבים, שימוש במתקנים ובמשאבים של ארגוני חברה אזרחית וארגוני זכויות אדם בעזה, ושיגור רקטות אל מרכזי אוכלוסייה בישראל.⁹¹ התנהלות דואלית זו אופיינית לתהליך מעבר והתמסדות של ארגון טרור שנעשה גוף שלטון ריבוני

86 נועם אמיר, "גורם בכיר בפיקוד דרום: חמאס משקם יכולות וחושש ממתקפת פתע", מעריב, 14 באפריל 2016, www.maariv.co.il/news/military/Article-536889 (הורד ב־7.10.2018).

87 אסף גבור, "בכיר חמאס: הזרוע הצבאית הכשילה את עסקת השבויים", *NRG*, 14 בספטמבר 2016, www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/827/537.html (הורד ב־7.10.2018).

88 ראו: Yoni Ben-Menachem, "Hammas Prepares for the Next Round of War", The Jerusalem Center for Public Affairs, February 6, 2017, <http://jcpa.org/article/hamas-prepares-next-round-war> (הורד ב־7.10.2018); "יום השנה ה-29 לייסוד החמאס: דבקות בג'האד ובמאבק מזוין לשחרור פלסטין מהים עד הנהר", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 20 בדצמבר 2016, www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?4318 (הורד ב־7.10.2018).

89 "מטרות ומשמעות המסמך המדיני של החדש חמאס", המרכז למורשת מודיעין - מרכז המידע למודיעין וטרור, 8 במאי 2017, www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_21201/H_093_17_1385286631, pdf (הורד ב־7.10.2018).

90 יונתן דחוח-הלוי, "המסמך המדיני של חמאס: תרגום הגרסה הרשמית הסופית", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 3 במאי 2017, המסמך-המדיני-של-חמאס-תרגום-הגרסה-הרש/ <http://jcpa.org/article/> (הורד ב־7.10.2018).

91 "השימוש שעושה החמאס באזרחים כמגן אנושי", המרכז למורשת מודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור, ינואר 2009, www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_08_204_1.pdf (הורד ב־7.10.2018); טל רפאל, "חמאס משתמש במגנים אנושיים והאשמה נופלת על ישראל", *NRG*, 15 במאי 2015, www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/694/820.html (הורד ב־6.10.2018).

כשהוא ממשיך בפעולותיו האלימות.⁹²

נראה שבתנועת חמאס יש קונצנזוס מאז מבצע "צוק איתן" ולפיו עימות נרחב עם ישראל אינו עולה בקנה אחד - לפחות נכון לעכשיו - עם האינטרס האסטרטגי של הארגון. תשתיותיו הצבאיות של הארגון נפגעו קשות במבצע "צוק איתן", האוכלוסייה ברצועת עזה נתונה במצוקה קשה בגלל הנזק שנגרם למבני מגורים ולתשתיות ובגלל המציאות הכלכלית הקשה, והביקורת הציבורית כלפי חמאס עדיין לא שככה. כדי שלא להיגרר לעימות נוסף מול ישראל, התנועה פועלת למניעת תקיפת ישראל על ידי ארגונים סוררים, ולצורך פעילות זו היא הקימה כוח ריסון, שאף מבצע מעצרים.⁹³

יחסה של התנועה לישראל הוא אפוא דואלי, כפי שמתואר גם בספרות המחקר, והוא אופייני לשחקן לא מדינתי חמוש המפגין ריסון ופרגמטיות מדינית, הנובעים מהכרה במגבלותיו במצב נתון ומתוך התחשבותו בצורך לשמר ולשפר את מרקם החיים של התושבים שבשליטתו - תושבי רצועת עזה במקרה של תנועת חמאס - והקפדתו על ריסון כוח הלחימה שלו, ההכרחי לניהול מדיניות חוץ, לצד שימור יכולותיו הצבאיות ואידאולוגיית ההתנגדות האלימה.

התנהלות תנועת חמאס מעידה שהקביעה ש"התמסדות פוליטית של ארגון טרור מוגדרת כסיום השימוש באלימות לצורך מימוש מטרה פוליטית"⁹⁴ אינה נכונה, שכן חמאס - כשחקן תת-מדינתי - מתפקדת כריבון לכל דבר ברצועת עזה מצד אחד, ומצד שני ממשיכה להיות אלימה כלפי ישראל ולבצע מעשי טרור נגדה, גם אם לא ישירות משטח הרצועה וגם אם באופן מרוסן יותר. התנהלות חמאס מחזקת מן הבחינה הזאת את הטענה הנגדית בספרות המחקר, ולפיה אלימות אינה משתנה הסותר בהכרח תהליך התמסדות פוליטית, וכן ש"הרצון להשתתפות פוליטית שעשוי להוביל לפירוק החימוש ולהתבססות פוליטית, עשוי לבוא לידי ביטוי בשלבים מאוחרים יותר ולא בהכרח בטווח הזמן המידי".⁹⁵

המאבק הפוליטי בתוך תנועת חמאס

לצד הזרוע המדינית של תנועת חמאס פועלת הזרוע הצבאית שלה, ולמעשה היא מקור עוצמתה של התנועה והכלי למימוש חזון התנגדותה המזוינת נגד ישראל ולביסוס שליטתה ברצועה. לאחר שיחיא סנואר שוחרר מן הכלא הישראלי בעקבות עסקת שליט, הוא שב

92 ראו: Eklind and Angenfelt, "From Bullets to Ballots".

93 אמיר, "גורם בכיר בפיקוד דרום".

94 ראו: Mehta, "The Transformation and Demise of Terrorist Organizations".

95 ראו: Eklind and Angenfelt, "From Bullets to Ballots".

לרצועת עזה ונעשה לדמות המובילה והמשפיעה בזרוע הצבאית, וכך מעמדה של זרוע זו התעצם אף יותר.⁹⁶

גם בתוך הזרוע הצבאית עצמה יש מתיחות, והיא התמקדה בעיקר ביחסים בין יחיא סנואר ובין מוחמד דף באשר לשאלת מנהיגות זרוע זו והובלתה.⁹⁷ מתיחות זו הסתיימה, לפחות באופן רשמי, כשב־13 בפברואר נבחר סנואר לתפקיד מנהיג תנועת חמאס כולה ברצועת עזה; זו הייתה הפעם הראשונה שבה אישיות בזרוע הצבאית נבחרה לתפקיד מנהיג התנועה.

לאחר סיום מבצע "צוק איתן" הוחרף המאבק בין הנהגת הזרוע הצבאית של חמאס ובין הזרוע המדינית שלה במהלך הדיונים על בחירת הפטרון המועדף - כלומר, על בחירת מדינת החסות העיקרית, שעליה תישען חמאס בנושא מימון התנועה.⁹⁸ הזרוע המדינית העדיפה את ההתקרבות לציר הסוני - בעיקר זה המקורב לטורקיה ולקטר - ואת המאמץ לשיפור הקשר עם מצרים וערב הסעודית, לצד ההכרה ההכרחית בצורך להפסיק את שיתוף הפעולה הצבאי עם ארגון הטרור ולאית סינאא' בחצי האי סיני. לעומתה, הזרוע הצבאית הובילה את המאמץ לחידוש הברית עם איראן וקידמה את שיתוף הפעולה עם ולאית סינאא'. מדיניות הזרוע הצבאית החרیפה עוד יותר את היחסים המתוחים עם מצרים, המזהה את תנועת חמאס כשלוחה של תנועת האחים המוסלמים במצרים וכתומכת בה, ולכן דרשה בתקיפות שחמאס תחדל מכל שיתוף פעולה עם האחים המוסלמים בחצי האי סיני.⁹⁹

2. משתנים חיצוניים

תחרות פוליטית בין הארגונים השונים ברצועת עזה

ארגוני הטרור השונים והתנועות הסלפיות ברצועת עזה לוחצים על חמאס בפעולות טרור עצמאיות נגד ישראל ובהתבטאויות שנועדו לפגוע ולזלזל בחמאס כתנועת ה"התנגדות" העיקרית והדומיננטית. בהתנהלותם זו הם מאתגרים את ריבונותה של חמאס ומתסיסים את

96 שלומי אלדר, "מוחמד דף דורש מעמד על לזרוע הצבאית בהנהגת חמאס", אל-מוניטור, 24 בינואר 2017, www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2017/01/gaza-strip-ismail-haniyeh-shura-council-elections.html (הורד ב־7.10.2018).

97 יוני בן-מנחם, "מאבקי כוח בזרוע הצבאית של חמאס", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 10 באוגוסט 2016, מאבקי-כוח-בזרוע-הצבאית-של-חמאס/2016/08 (הורד ב־7.10.2018).

98 שם.

99 "מתיחות בין חמאס לדאעש סיני", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 27 בדצמבר 2016, www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?4325 (הורד ב־7.10.2018).

המאבק על דעת הקהל באשר לזהותו של ארגון השחרור הלאומי או האסלאמי בעל ההצלחות וההשפעות הרבות ביותר. לעיתים חמאס נכנעת ללחצים של ארגונים אלו ונאלצת לחרוג ממדיניותה ולהקציין את עמדותיה ופעולותיה כדי לשמר את דימויה כמובילת ההתנגדות וכדי שלא להיתפס כארגון המשתף פעולה עם "האויב הציוני".

גם חמזה אל-מקדסי, מנהיג ארגון אנצאר אל-סונה, טען באוגוסט 2009 שהאשמותיה של חמאס בדבר שיתוף הפעולה של ארגונו עם הרשות הפלסטינית הן שקר ולעג לדרך ה"התנגדות":

אלה האשמות בטלות שנועדו לשכנע את דעת הקהל דרך אמצעי התקשורת של חמאס והאחים המוסלמים, להכפיש את דמותם ואת שמם הטוב של הלוחמים, שאינם מתרשלים מלהכות את הכיבוש בכל מקום, בזמן שחמאס חיפשה אחר תהדיאה [...] איך אפשר לתמוך בממשלות המקיימות קשרי ידידות עם היהודים והנוצרים ומקדמות אותם בברכה על אדמת פלסטין?¹⁰⁰

דוגמה נוספת לכך היא טענתם של אנשי ג'י'ש אלאמה באוגוסט 2009: "חמאס אינה תנועה אסלאמית, משום ששילבה זרוע עם האמגושים [איראן] כדי לנהל מלחמת חורמה נגד הלוחמים בשם אלה. עליה לשנות את שמה מתנועת ההתנגדות האסלאמית לתנועת ההתנגדות לאסלאם [...] לא נשתוק נוכח המעשים הללו. לא נגיע לרגיעה עם כופרים הרוצחים מוסלמים חפים מפשע". התבטאות תקיפה אחרת נשמעה בפברואר 2010 מצד אנשי כתאיב אל-תוחיד: "לא נפסיק לשים למטרה אישים בולטים בחמאס שסטו מדרך הישר והלכו בדרכים עקלקלות".¹⁰¹

דוגמה ללחציהם של ארגוני הטרור ברצועת עזה על חמאס היא התבטאותו של בכיר בג'יהאד האסלאמי, עבדאללה שאמי, בטענתו באפריל 2010 נגד מנהיגי חמאס: "החמאס, שהניפה את סיסמת הרפורמה והשינוי, לא עשתה דבר כדי לממש סיסמה זאת. דבר אינו מעניין אותה זולת משרות וכיסאות. כאשר הרשות הפלסטינית תיארה את הטילים כחסרי תועלת, חמאס הפכה עולמות. היום חמאס אינה מכנה את הטילים כחסרי תועלת, אלא כבוגדניים".¹⁰²

100 ש.מ.

101 ש.מ.

102 יעקב כ', "השנה ה-4 להשתלטות חמאס על עזה".

לעומת זאת, בחמאס ניסו לשווק את ההתנגדות והפעילות של התנועה נגד ארגוני טרור אחרים ברצועת עזה כמדיניות העומדת בקנה אחד עם אינטרס ה"התנגדות" למאבק בישראל. לדוגמה, לאחר פיגוע ההתאבדות במעבר רפיח באוגוסט 2017, שביצע מחבל המשויך לארגון סלפי המזוהה עם ארגון דאעש, פרסמה חמאס את התגובה הזאת לפיגוע: "לא נאפשר פגיעה בביטחון עמנו הקדוש, ויש להביא לדין את כל מי שמתכנן לפגוע בביטחון עזה. צורת החשיבה הסוטה מן הישר משרתת אך ורק את ישראל".¹⁰³

השפעת איראן על חמאס

איראן מסייעת לחמאס מאז השתלטות התנועה על רצועת עזה בשנת 2007. אסטרטגיית העל האיראנית, לרבות מדיניותה העקיבה נגד ישראל, תואמת לאידיאולוגיה של חמאס המתנגדת גם היא לישראל. חרף ההבדלים האתניים (איראנים מול ערבים) והעדתיים (שיעים מול סונים) בין איראן לחמאס, טהראן רואה ב"ארגוני ההתנגדות" לישראל אמצעי לגיטימי לקידום האינטרסים שלה להפצת המהפכה, לערעור יציבותם של משטרים סונים פרגמטיים, ולהשפעתה על האזור בתפיסותיה המתנגדות למערב באופן כללי. האינטרסים המשותפים האלה מאפילים על ההבדלים בין חמאס לאיראן ומאפשרים להן לשותף פעולה במאבקהן.¹⁰⁴ וכך, בסיועה של איראן¹⁰⁵ ביססה חמאס את תשתיתה הצבאית והביטחונית. התנועה החלה לעבור תהליך שינוי מבני ומוסדי - מתנועה בעלת זרוע צבאית היא הפכה למפלגת שלטון הזקוקה למנגנונים צבאיים, מודיעיניים ומשטריים, הנדרשים לניהול שטח ואוכלוסייה.¹⁰⁶ במהלך פרויקט בניית הכוח הצבאי ציידה איראן את חמאס באמצעי לחימה מתקדמים: נשק תלול מסלול, מטעני חבלה נגד כוחות רגליים וכלי רכב משוריינים, וטילי נ"ט מתקדמים.¹⁰⁷ עם פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה בשנת 2011 הסתכסכו חמאס ואיראן ויחסיהן נותקו,

103 אליאור לוי, ליעד אוסמו ורועי קייס, "חמאס מתגבר אבטחה: פיגוע דאעש - נקודת מפנה", *Ynet*, 17 באוגוסט 2017, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5004061,00.html (הורד ב-7.10.2018).

104 אנה כתרן וסימה שיין, "מדיניותה של איראן כלפי עזה", בתוך ענת קורץ, אודי דקל ובנדטה ברטי (עורכים), *משבר רצועת עזה: מענה לאתגר* (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018), עמ' 134-129.

105 S. Samuel C. Rajiv, "The Hamas Takeover and its Aftermath", *Strategic Analysis* 31, ראו: 105 (2007), p. 848.

106 דוסטרי, "אסטרטגיית הכפייה של שחקנים מדינתיים מול שחקנים תת-מדינתיים".

107 "הסיוע האיראני לחמאס", *המרכז למורשת מודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור*, 12 בינואר 2009, www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_09_019_1.pdf (הורד ב-7.10.2018).

בעקבות הפניית הנשק של משטר אסד נגד מורדים סונים. לכן, תנועת חמאס החליטה לעזוב את מפקדת החוץ שלה שמוקמה בדמשק ולתמוך בעמדת תנועת האחים המוסלמים במצרים ובעמדת בעלי בריתם בסוריה נגד משטר אסד.¹⁰⁸

אלא שבשל הצלחותיו של משטר אסד (בגיבוי איראן, בתמיכת רוסיה ובסיוע אמריקאי עקיף, שכלל קואליציה אווירית נגד יעדים של ארגון המדינה האסלאמית) להדוף את רוב המורדים ולהחזיר לידי שליטה רבה בסוריה, וכן בשל הבידוד המדיני שאליו נקלעה תנועת חמאס, מבצע "צוק איתן", שהסב לה נזק רב, והימשכות תהליך השיקום ברצועת עזה, בעיקר בעקבות השקעת התנועה ברכישת אמצעי טרור במקום לדאוג לאזרחי עזה - החליטה התנועה לנסות ולחזור למחנה האיראני.¹⁰⁹

ואכן, בשנה האחרונה השתפרו יחסיה של חמאס עם איראן. בנאום בעזה ב־25 בדצמבר 2017 אישר ראש הלשכה המדינית של חמאס ברצועת עזה, יחיא סנואר, שמפקד כוח "קדס" של משמרות המהפכה, קאסם סולימאני, "הביע מוכנות להגיש את מלוא הסיוע כדי להגן על ירושלים, בלא שהציג כל תנאי בפני ההתנגדות הפלסטינית בתמורה לתמיכה מלאה בה".¹¹⁰ בכיר חמאס, מוסא אבו מרזוק, התייחס גם הוא בראיון טלוויזיוני לערוץ "אל-חואר" ב־16 במרס 2018 באשר ליחסי חמאס עם איראן: "יחסינו עם איראן מצוינים, והיא מעניקה לנו הרבה ממה שחסר לנו. היחסים עם איראן שבים למה שהיו לפני האירועים בסוריה".¹¹¹

ההתקרבות המחודשת בין חמאס לאיראן באה לידי ביטוי גם בריבוי משלחות חמאס שביקרו בטהרן, ובהתבטאויות פומביות של בכירי חמאס על חשיבות הסיוע הצבאי שמעניקה איראן לתנועתם. הסיוע הצבאי האיראני לחמאס ולג'יהאד האסלאמי בפלסטין נמשך, עם עליות וירידות, לכל אורך העשור האחרון, לרבות אספקת אמצעי לחימה מתקדמים (ובהם רקטות המאיימות על מרכזה ודרומה של ישראל), העברת כספים לצורכי מימון בניית

108 ראו: " Hamas Political Leaders Leave Syria for Egypt and Qatar", *BBC*, 28 February, 2012, www.bbc.com/news/world-middle-east-17192278 (הורד ב־7.10.2018).

109 ראו: Nidal Al-Mughrabi, "After Syria Fall-out, Hamas Ties with Iran Restored: Hamas Chief", *Reuters*, August 28, 2017, www.reuters.com/article/us-palestinians-hamas-iran/after-syria-fall-out-hamas-ties-with-iran-restored-hamas-chief-idUSKCN1B81KC (הורד ב־7.10.2018).

110 ס' שניידמן, "מחלוקת חריפה בקרב תומכי חמאס סביב קשרי התנועה עם משמרות המהפכה האיראניים", *המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון*, 5 באפריל 2018, www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?4691 (הורד ב־7.10.2018).

111 יוני בן-מנחם, "חמאס מהדק קשריו עם איראן", *המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה*, 2 באפריל 2018, jepa.org.il/article/חמאס-מהדק-קשריו-עם-איראן (הורד ב־7.10.2018).

התשתיות הצבאיות וההפעלה השוטפת של הכוח הצבאי, העברת ידע טכנולוגי לפיתוח אמצעי לחימה (כגון רקטות) ולייצורם, והדרכת פעילים (שהוצאו לצורך זה מן הרצועה) באמצעות כוח "קדס" של משמרות המהפכה.¹¹² איראן מסייעת לארגונים ברצועת עזה גם בהעברת מיליוני דולרים בשנה למימון שוטף של פעולות שונות, ומגבה אותם גם בתחום המדיני, למשל בכנסים ובציון ימים מיוחדים שנועדו להעלות את הסוגיה הפלסטינית על סדר היום הבין־לאומי.¹¹³

השפעת טורקיה על חמאס לצד השפעתה של איראן על חמאס, התורמת להאצת אלימותה, גם השפעתה של טורקיה מחריפה את המתח בין חמאס לרשות הפלסטינית - בעיקר במזרח ירושלים ובמתן האפשרות לפתח את התשתית הצבאית בגדה המערבית - והיא מעודדת את הקצנת עמדות חמאס כלפי ישראל. למעשה, טורקיה מדרבנת את חמאס להימנע מתהליך ההתמסדות הפוליטית ולממש מדיניות של התנגדות אלימה. תפקידה של טורקיה בזירה זו והשפעתה עליה מצדיקים התייחסות רחבה יותר במחקר נפרד.

כישלון תהליך הפיוס הפנים־פלסטיני אף שתהליך הפיוס בין חמאס לרשות הפלסטינית עשוי להאיץ את תהליך ההתמסדות הפוליטית של חמאס, כישלוננו עלול להוביל דווקא למגמה ההפוכה. כישלון הסכם הפיוס עד כה כבר משפיע על חמאס ועל מצבה של רצועת עזה, שכן יושב ראש הרשות הפלסטינית הטיל עיצומים כלכליים על הרצועה. מהלך זה פוגע ביכולות הכלכליות של אלפי מקבלי המשכורות מן הרשות הפלסטינית שמתגוררים ברצועת עזה, וכן ברמת המשילות של חמאס, והוא עלול להוביל לגל מחאות נרחב.

בניסיונה להסיט את תשומת הלב מן הבעיות הפנימיות של שלטונה ברצועת עזה, תנועת חמאס עלולה להפנות את זעם תושבי הרצועה כלפי ישראל. ואכן, חמאס השתלטה על מיזם "צעדת השיבה": מ־30 במרס 2018 הצעידה במשך 12 שבועות אלפי אזרחים אל מוקדים שונים לאורך גדר הגבול כדי שיבצעו הפגנות אלימות רבות המשולבות בפעולות טרור.

112 "ההתקרבות בין איראן לחמאס: תמונת מצב", המרכז למורשת מודיעין - מרכז המידע למודיעין ולטרור, 7 בינואר 2018, www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2018/01/H_007_18.pdf, (הורד ב־7.10.2018).

113 כתרן ושיין, "מדיניותה של איראן כלפי עזה".

הקיפאון במצב ההומניטרי ברצועת עזה

בשנים האחרונות התדרדר המצב ההומניטרי ברצועת עזה - איכות המים בה ירודה, ברוב שעות היום אין בה חשמל, מערכת הבריאות שלה קורסת, חסרה תשתית ביוב נאותה, והיקף האבטלה ומעגל העוני הולכים וגדלים. התדרדרות זו הביאה להשמעת ביקורת קשה ברחוב הפלסטיני על התנהלותה של תנועת חמאס ברצועה.

גורמי ביטחון בישראל העריכו שהמצב ההומניטרי הקשה ברצועת עזה עלול להוביל למשבר הומניטרי, שעשוי גם להוביל לעימות צבאי.¹¹⁴ גורמים נוספים טענו שחמאס מעוניינת ליצור משבר כדי שהקהילה הבינלאומית תחליץ אותה מן המבוי הסתום שנקלעה אליו ומצוקתם של שני מיליון תושבי עזה.¹¹⁵

חרף המצב ההומניטרי הקשה ברצועת עזה וההתבטאויות התקיפות מצד גורמי חמאס (רשמיים), המכוונות בעיקר כלפי פנים, הקפידה תנועת חמאס שלא להסלים את המצב הביטחוני עם ישראל כדי שלא תצא למבצע צבאי נרחב ברצועת עזה. לכן, התנועה ארגנה את "צעדת השיבה" והקימה מערך לשיגורי עפיפוני תבערה ובלוני תבערה אל ישראל. התנהלות תקיפה זו מחד גיסא, וזהירה מאידך גיסא, היא עדות נוספת לפרגמטיות הדואלית של התנועה, שנעה בין שימור אתוס ההתנגדות האלימה ובין תהליך התמסדותה הפוליטית, הבא לידי ביטוי בנקיטת פעולות אחראיות יותר שנועדו למנוע מישראל להגיב תגובות קשות ומסוכנות יותר נגדה.

סיכום ומסקנות

לצורך ביסוס הניתוח באמצעות הצלבת המשתנים השונים ושקלול השפעתם, סווגו המשתנים לפי שלוש רמות עוצמה: גבוהה, בינונית ונמוכה. הערכת העוצמה אינה נגזרת ממודל מתמטי כמותי אלא מאפיון ומניתוח איכותני של התנהלות התנועה ברצועת עזה בשנים האחרונות.

114 "איזנקוט הזהיר את השרים: 'רצועת עזה על סף אסון הומניטרי'", מעריב, 20 באפריל 2018, www.maariv.co.il/news/israel/Article-620717 (הורד ב־7.10.2018).

115 אליאור לוי ורון בן־ישי, "הערכה בישראל: גברה הסבירות להסלמה מלחמתית בגבול עזה", *Ynet*, 13 במאי 2018, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5259523,00.html (הורד ב־7.10.2018).

ממצאי הניתוח מצביעים על ארבעה משתנים מרסני אלימות בעוצמה גבוהה, לעומת שלושה משתנים מאיצי אלימות בעוצמה גבוהה. בנוסף, ניתן לזהות שני משתנים מאיצי אלימות ברמת עוצמה בינונית, לעומת שני משתני מרסני אלימות ברמת עוצמה בינונית, ומשתנה אחד מאיץ אלימות ברמת עוצמה נמוכה, לעומת משתנה אחד מרסן אלימות בעוצמה נמוכה.

טבלה 1

משתנים פנימיים	משתנים חיצוניים	
1. אכיפת ריבונות (עוצמה גבוהה) 2. מדיניות החוץ של חמאס ולגיטימציה בין-לאומית (עוצמה בינונית) 3. משילות חמאס ברצועת עזה (עוצמה נמוכה)	1. הרתעה ישראלית 2. השפעה מצרית (עוצמה גבוהה) 3. שיפור המצב ההומניטרי ברצועת עזה - אופק חיובי (עוצמה גבוהה)* 4. תהליך הפיוס הפלסטיני והשתלבות פוליטית (עוצמה בינונית)	משתנים מרסני אלימות
1. קשיחות אידיאולוגית (עוצמה גבוהה) 2. מאבק פוליטי בתוך חמאס (עוצמה בינונית)	1. תחרות פוליטית בין הארגונים ברצועת עזה (עוצמה גבוהה) 2. הקיפאון במצב ההומניטרי - אופק שלילי (עוצמה גבוהה)* 3. השפעה איראנית (עוצמה בינונית) 4. כישלון תהליך הפיוס הפנים-פלסטיני (עוצמה בינונית) 5. השפעה טורקית (עוצמה נמוכה)	משתנים מאיצי אלימות

* משתנה דואלי שיכול להתפתח הן בכיוון של ריסון הן בכיוון של האצת האלימות, בהתאם לנסיבות

המשתנים מרסני האלימות ומאיצי האלימות, לפי עוצמתם היחסית, מפעילים כוחות מנוגדים על חמאס ומסייעים להסביר את התנהגותה הדואלית בין מאמציה לביסוס תהליך ההתמסדות כגוף השלטון הריבוני, ובין שימור אתוס המאבק המזוין והאליים בתנאים מאתגרים מאוד. תמרונה של חמאס בין תהליך התמסדותה ובין המשך שימושה באמצעים אלימים נעשה באמצעות דיכוי פרובוקציות של ארגונים סוררים, המשולב לא פעם בעצימת עיניים שמאפשרת לאותם ארגונים לממש את שאיפתם לפגוע בישראל כדי לשמור על רמת הרתעה גבוהה. לצורך תמרון זה משקיעה התנועה מאמץ מבוקר ומפגינה ריסון יחסי כדי למנוע הסלמה של המצב הביטחוני, שעלולה לסכן את האינטרסים החיוניים שלה. התנהלותה הדואלית של חמאס מאששת את הטענות בספרות המחקר על המשך השימוש

באלימות בתהליך ההתמסדות הפוליטית, והיא משקפת את המורכבות הכרוכה בתהליך ההתמסדות הפוליטית של שחקנים לא מדינתיים אלימים. התנהלות זו מאפשרת לחמאס לשמר את מעמדה כגוף שלטון ברצועת עזה, כחלופה ראויה לרשות הפלסטינית ולפת"ח בהובלת המאבק הלאומי הפלסטיני; לבסס את הלגיטימציה לשלטונה ברחוב הפלסטיני, בעולם הערבי ובקהילה הבין-לאומית; ולהדק את הקשר עם מצרים, שיכולה לסייע לחמאס בהקלת המצוקה ההומניטרית באמצעות הפעלה סדירה יותר של מעבר רפיח למעבר אנשים וסחורות - וכל אלו נעשים לצד שימור אתוס ההתנגדות האלימה כלפי ישראל.

על המחברים

ד"ר קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בין תחומי מחקרו: לימודי שלום ומלחמה, אסטרטגיה, ביטחון לאומי, יחסי הדרג המדיני והדרג הצבאי, יחסי הצבא והחברה, שמירה על השלום, והסכסוך הישראלי-פלסטיני. כיהן כמשנה למנכ"ל וראש יבה הפלסטינית במשרד לעניינים אסטרטגיים, והיה חבר סגל באוניברסיטת בן גוריון בנגב (2008-2011), חבר סגל בכיר באוניברסיטת אריאל בשומרון (2013-2015) ופרופסור אורח באוניברסיטת נורת'ווסטרן (Northwestern) בארצות הברית (2006-2007).

מר עומר דוסטרי הוא עמית מחקר במכון ירושלים למחקרים אסטרטגיים ודוקטורנט למדעי המדינה בתחום האסטרטגיה והביטחון הלאומי באוניברסיטת בר-אילן.